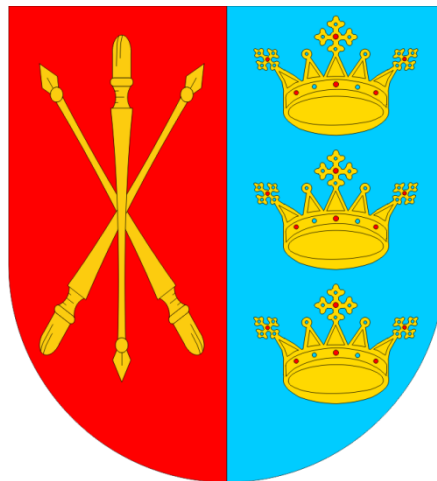

Załącznik Nr 1
do Uchwały Nr ...
Rady Miasta i Gminy Morawica
z dnia

**Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Morawica
na lata 2025 – 2028**

Opracowanie: *Labrys* Urszula Jedynak

Morawica 2025

Spis treści:

1. Wstęp	s. 3
2. Podstawa prawna opracowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami	s. 3
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	s. 4
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	s. 10
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	s. 10
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	s. 13
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	s. 22
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)	s. 22
5.2. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	s. 34
Położenie, podziały administracyjne i zarys historii obszaru gminy	s. 34
Charakterystyka krajobrazu kulturowego i zasobów dziedzictwa	s. 38
Zabytki archeologiczne	s. 46
Dziedzictwo niematerialne	s. 49
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	s. 51
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	s. 53
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	s. 57
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń	s. 58
7. Priorytety i kierunki działania w ramach GPOnZ	s. 60
8. Instrumentarium realizacji GPOnZ	s. 63
9. Zasady oceny realizacji GPOnZ	s. 64
10. Źródła finansowania GPOnZ	s. 65
11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków	s. 75
12. Podsumowanie	s. 75
Bibliografia	s. 76

- załącznik 1
- załącznik 2
- załącznik 3

1. Wstęp

Gminny Program Opieki nad Zabytkami (GPOnZ) jest dokumentem strategicznym, pełniącym funkcję podstawowych wytycznych do zarządzania dziedzictwem kulturowym na poziomie lokalnym. Jest to element wspierający politykę administracyjną w zakresie inicjowania, wzmacniania i koordynowania działań w dziedzinie ochrony zabytków oraz popularyzacji i promocji dziedzictwa kulturowego.

Bazuje on na identyfikacji dziedzictwa w granicach administracyjnych gminy Morawica wykonanej w ramach Gminnej Ewidencji Zabytków (GEZ), ale uwzględnia również dziedzictwo niematerialne oraz analizę zachowanego krajobrazu kulturowego. Dokument ten uwzględnia zmiany zaistniałe na przestrzeni minionych czterech lat w obowiązującym prawie dotyczącym zagadnień związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami, a także wprowadza uaktualnienia w stosunku do istniejącego stanu zabytków zlokalizowanych na terenie gminy w okresie realizacji poprzedniego programu (2018-2021). GPOnZ odnosi się zarówno do ponadlokalnych celów opieki nad zabytkami, a także do lokalnych strategii rozwojowych gminy. Przygotowany program bazuje na zasobach własnych gminy, ale również na zabytkach, które stanowią własność innych podmiotów znajdujących się na terenie gminy.

Utworzenie gminnego programu ma na celu nie tylko zahamowanie procesów degradacji zabytków, ale także wyznaczanie kierunków działania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, ochrony krajobrazu kulturowego, upowszechniania i promowania dziedzictwa gminy. Gminny Program Opieki nad Zabytkami ma również za zadanie zwiększyć wiedzę mieszkańców o lokalnych zabytkach i tradycjach, a także zwrócić uwagę na potrzebę ich zachowania dla kolejnych pokoleń. Może on w ten sposób wpływać na zwiększenie potencjału gminy poprzez integrację społeczności lokalnej wokół problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami po uzyskaniu pozytywnej opinii Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach oraz przyjęciu go uchwałą Rady Miasta i Gminy Morawica będzie stanowił „platformę” do współpracy między samorządem gminy, właścicielami zabytków, a Świętokrzyskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Kielcach.

2. Podstawa prawna opracowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami

Podstawę prawną opracowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami stanowi Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, z jej najnowszymi zmianami (tekst jednolity Dz. U. z 2024 r. poz. 1292), która mówi o obowiązku sporządzania programu opieki nad zabytkami na okres czterech lat przez samorządy wojewódzkie, powiatowe i gminne.

Art. 87 ust. 2 cytowanej ustawy wyznacza cele opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami:

1) (uchylony)

- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Powyższa ustawa (również w art. 87) nakłada na samorząd następujące obowiązki i uprawnienia:

- uzyskanie opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków dla opracowanego programu przed przyjęciem przez radę gminy (ust. 3),
- publikację w dzienniku urzędowym województwa (ust. 4),
- sporządzenie przez wójta gminy, burmistrza lub prezydenta sprawozdania z realizacji programu w okresie dwuletnim i przedstawienie go radzie gminy (ust. 5).

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Ochronę dziedzictwa kulturowego oraz opiekę nad zabytkami w Polsce podnosi przede wszystkim Konstytucja, która nakłada na państwo i obywateli obowiązek ochrony zabytków, a w szczególności:

- art. 5 określa dziedzictwo narodowe jako wartość strzeżoną przez państwo polskie,
- art. 6 ust. 1 mówi, że Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będących źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju,
- art. 86 stanowi, że każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie.

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity Dz. U. z 2024 r. poz. 1292). Ustawa nakłada na organy samorządowe i właścicieli zabytków następujące obowiązki:

- art. 4 Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:
 - 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
 - 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
 - 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;

- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

- art. 5. Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ustawa definiuje również podstawowe pojęcia dotyczące ochrony i opieki nad zabytkami oraz przedmiot, zakres, formy i sposób ich ochrony. Bez względu na stan zachowania ochronie podlegają (art. 6, ust. 1):

- art. 6, ust. 1, pkt 1 - zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

- art. 6, ust. 1, pkt 2 - zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 r. poz. 2393),
- f) instrumentami muzycznymi,
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

- art. 6, ust. 1, pkt 3 - zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b) cmentarzyskami,

- c) kurhanami,
- d) reliktnami działałności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać również nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej (Art. 6, ust.2)

Artykuł 7 tej ustawy definiuje formy ochrony zabytków i są to:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Artykuł 16 daje samorządom gminnym uprawnienia do wprowadzania przestrzennej formy ochrony jaką jest park kulturowy, i tak:

- 1. Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.
- 1a. Rada gminy ogłasza w prasie miejscowej oraz przez obwieszczenie, a także w sposób zwyczajowo przyjęty w danej miejscowości, o podjęciu prac nad utworzeniem parku kulturowego, określając formę, miejsce i termin składania wniosków dotyczących projektu uchwały o utworzeniu parku kulturowego, nie krótszy jednak niż 21 dni od dnia ogłoszenia.
- 2. Uchwała określa nazwę parku kulturowego, jego granice, sposób ochrony, a także zakazy i ograniczenia, o których mowa w art. 17 ust. 1.
- 3. Wójt (burmistrz, prezydent miasta), w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, sporządza plan ochrony parku kulturowego, który wymaga zatwierdzenia przez radę gminy.
- 4. W celu realizacji zadań związanych z ochroną parku kulturowego rada gminy może utworzyć jednostkę organizacyjną do zarządzania parkiem.
- 5. Park kulturowy przekraczający granice gminy może być utworzony i zarządzany na podstawie zgodnych uchwał rad gmin (związku gmin), na terenie których ten park ma być utworzony.
- 6. Dla obszarów, na których utworzono park kulturowy, sporządza się obowiązkowo miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego.

Z kolei art. 17 mówi:

- 1. Na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:
 - 1) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;
 - 2) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;
 - 3) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;

3a) zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury;

4) składowania lub magazynowania odpadów.

2. W razie ograniczenia sposobu korzystania z nieruchomości na skutek ustanowienia zakazów i ograniczeń, o których mowa w ust. 1, stosuje się odpowiednio przepisy art. 131–134 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2024 r. poz. 54). W art. 19 ustawodawca zwraca uwagę na konieczność uwzględniania ochrony zabytków w planowaniu przestrzennym:

1. Określając ustalenia planu ogólnego gminy, miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowego planu odbudowy, uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomych¹:

1) objętych formami ochrony, o których mowa w art. 7, wraz z ich otoczeniem;

2) ujętych w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków;

3) parków kulturowych.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;

3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się przy określaniu ustaleń planów, o których mowa w ust. 1.

3. W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu (art. 20). Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy (art. 21).

W art. 22 zamieszczone są wytyczne dotyczące prowadzenia gminnej ewidencji zabytków:

- art. 22, ust. 1, pkt 4 – Wójt, burmistrz, prezydent miasta prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy,

¹ Podobnie jak w znowelizowanej w 2023 roku Ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, która również zawiera zapisy określające konieczność uwzględnienia wymagań ochrony zabytków podczas przygotowywania planu ogólnego (Art. 13b, pkt. 3j) oraz uzgodnienia jego projektu z właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków (Art. 13i, pkt. 5b).

- art. 22, ust. 1, pkt 5 - W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) utracił moc z dniem 18.05.2023 w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przed dokonaniem takiego ograniczenia (na podstawie wyroku TK z dnia 11 maja 2023 roku Dz.U. poz. 951).

Prawo o ochronie zabytków wprowadza możliwość finansowania przez jednostki samorządu terytorialnego prac konserwatorskich i robót budowlanych przy zabytkach ujętych w gminnej ewidencji zabytków, a nie, jak dotychczas, jedynie przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków (art. 81). Ta sama ustawa wyznacza wójta, burmistrza lub prezydenta miasta jako instytucje do których należy zgłaszać wszelkie informacje dotyczące stanu zachowania zabytków oraz odkrycia zabytków archeologicznych (rozdz. 11).

Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów. W art. 7 ust. 1, pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jednolity Dz. U. z 2024 r. poz. 1465) zostały określone zadania własne gminy: *„zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury, w tym (...) ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”*.

Podczas opracowywania niniejszego programu wzięto również pod uwagę inne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, które są zamieszczone w wielu obowiązujących ustawach, a w tym w:

- 1) ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (tekst jednolity Dz. U. z 2024 r. poz. 1130)
- 2) ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2024 r. poz. 725)
- 3) ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2024 r. poz. 54)
- 4) ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2024 r. poz. 1478)
- 5) ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1145)
- 6) ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2024 r. poz. 87);
- 7) ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. z 2024 r. poz. 1491).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zostały określone w:

- 1) ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2022 r., poz. 385);
- 2) ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 r. poz. 2393).

Ochronę materiałów archiwalnych regulują natomiast przepisy:

1) ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2020 r. poz. 164)

Przepisy dotyczące miejsc pamięci narodowej są zawarte:

1) w ustawie z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz. U. z 2023 r. poz. 102);

2) w ustawie z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. z 2018 r. poz. 2337).

Ponadto zasady prowadzenia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami uszczegółwiają inne akty wykonawcze i rozporządzenia:

- rozporządzenie Ministra Kultury z 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 roku Nr 30, poz. 259) mówi, że starosta w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o tym, iż zabytek ten podlega ochronie;
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 lipca 2015 r. w sprawie nagród za znalezienie zabytków lub materiałów archiwalnych (Dz. U. z 2015 r. poz. 979);
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 r. Nr 71, poz. 650);
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. z 2004 r. Nr 75, poz. 706);
- rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 2004 r. w sprawie Polskiego Komitetu Doradczego (Dz. U. z 2004 r. Nr 102, poz. 1066);
- rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego w zakresie opieki nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r. poz. 1901);
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1304 i z 2006 r. Nr 24, poz. 181);
- rozporządzenie Ministra Kultury z 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153);
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2023 r. poz. 2425);

- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014 r. poz. 110);
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 r. Nr 89, poz. 510);
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. 2011 r. Nr 113, poz. 661, z 2019 r. poz. 1886 i z 2021 r. poz. 56);
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2018 r. poz. 1609, z 2019 r. poz. 1721 i z 2021 r. poz. 81);
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 lipca 2019 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2019, poz. 1470).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Najważniejsze cele strategii państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zostały określone w **Krajowym programie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026** (Uchwała nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r.). Wyznacza on kilka kluczowych kierunków działań, których celem nadrzędnym jest zapewnienie efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez m.in. ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju, cyfryzację i podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych czy zwiększenie zastosowania nowych technologii, a w rezultacie zwiększenie zasobu zabytków w Polsce. Składają się na niego poniższe cele szczegółowe oraz kierunki działań.

Cel szczegółowy 1: weryfikacja wybranego zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości

Kierunek 1.1: Podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju

Kierunek 1.2: Ochrona zabytków i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, w skład którego wchodzi następujące zadania: model i system wartościowania zabytków, plany

zarządzania dla Pomników Historii, wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych, system bezpieczeństwa zabytków i projektowanie konserwatorskie.

Kierunek 1.3: Realizacja międzynarodowych zobowiązań w postaci implementacji konwencji UNESCO z 1972 do ustawy o ochronie zabytków, wdrożenia Konwencji UNESCO z 2001 roku, współpraca międzynarodowa z UNESCO, wsparcie procesu tworzenia planów zarządzania dla miejsc światowego dziedzictwa

Cel szczegółowy 2: wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków

Kierunek 2.1: Cyfryzacja procesów administracyjnych w postaci cyfryzacji procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków, opracowania i realizacji programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków

Kierunek 2.2: Wzmacnianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez wdrożenie i rozwój programu AZP+, digitalizacja i udostępnianie zasobu archiwalnego, rozwój zasobu dokumentacyjnego 3D, rozwój portalu Zabytek.pl.

Kierunek 2.3: Reforma finansowania ochrony i opieki nad zabytkami

Cel szczegółowy 3: rola zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja)

Kierunek 3.1: Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych, obejmujący następujące zadania: strategia przeciwdziałania skutkom zmian klimatycznych dla zachowania zabytków, **wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami, twój dom – dialog z tradycją, upowszechnianie tradycyjnych, neutralnych dla środowiska, metod i technik rzemieślniczych – „Szkola rzemiosł CAD”**, warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich, wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych, proces prowadzenia inwestycji w obiektach zabytkowych - szkolenia dla samorządów.

Kierunek działań 3.2: edukacja i podnoszenia świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego z następującymi zadaniami: **włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach, badania społeczne i statystyczne dotyczące dziedzictwa kulturowego**, pomiar wpływu kultury i dziedzictwa na rozwój społeczny, **kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dziedzictwa kulturowego**, wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom, **edukacja o dziedzictwie kulturowym, z uwzględnieniem dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami**, utworzenie i rozwój działalności Forum Posiadaczy Zabytków przy Generalnym Konserwatorze Zabytków.

Narodowy Instytut Dziedzictwa realizuje następujące programy (szczegóły na stronie www.nid.pl):

- Wspólnie dla dziedzictwa

- Niematerialne – przekaz dalej
- Ochrona zabytków archeologicznych

Ponadto uchwałą Nr 155 z dnia 27 października 2020 r. Rada Ministrów ogłosiła dokument **„Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030”** (M.P. z 2020 r. poz. 1060), w którym zawarła trzy cele szczegółowe dotyczące wsparcia kompleksowej modernizacji systemu zarządzania rozwojem kraju, wzrostu jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków (cel szczegółowy 1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne, cel szczegółowy 2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich, cel szczegółowy 3. Zwiększenie wykorzystania potencjału kulturowego i kreatywnego dla rozwoju).

Dla ochrony zabytków istotny jest drugi cel szczegółowy.

Cel ten polega na „budowaniu kompleksowej polityki państwa w zakresie zwiększania szeroko rozumianej aktywności obywatelskiej, wzrostu udziału i zaangażowania obywateli w życie publiczne oraz ich wpływu na planowanie i realizację zadań publicznych zgodnie z zapotrzebowaniem społecznym”.

Cel szczegółowy 2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich, na który składają się

2.1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze,

2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury,
Cel polegający na wdrożeniu aktywnego uczestnictwa w kulturze. Dziedzictwo kulturowe należy „efektywnie wykorzystać na potrzeby budowania kapitału społecznego, poczucia tożsamości i wspólnoty, a także wzrostu ekonomicznego, m.in. przez różnorodne inwestycje w jego elementy: dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocję dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO oraz uznanego przez Prezydenta RP za Pomniki Historii, a także rozwój turystyki kulturowej przy wykorzystaniu idei Europejskich Szlaków Kulturowych”

W ramach celu realizowane będą następujące projekty strategiczne: **Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami, Rozwój Turystyki Kulturowej, Krajobraz mojego miasta** („którego celem jest zwrócenie uwagi władz samorządowych, firm, instytucji oraz społeczeństwa na problem chaosu reklamowego i konieczność zrównoważonego planowania przestrzeni miejskiej. Zwiększony zostanie nacisk na działania edukacyjne oraz promocyjne w zakresie kształtowania i ochrony estetyki przestrzeni publicznej”) itp.

Poza tym realizowane będą następujące cele:

2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury,

2.4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę,

2.5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.

Przy opracowywaniu Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami odnoszono się do podstawowych dokumentów określających wizję rozwoju województwa świętokrzyskiego i powiatu kieleckiego oraz do opracowań strategicznych w zakresie planowania przestrzennego i ochrony zabytków na obszarze regionu i powiatu. Są to:

Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego 2030+ (Uchwała Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego Nr XXX/406/21 z dn. 29 marca 2021 roku)

Wyżej wymieniony dokument zakłada, że jednym z istotnych czynników rozwoju województwa świętokrzyskiego jest między innymi turystyka, działalność prozdrowotna i uzdrowiskowa. Kołem zamachowym tworzenia nowych produktów turystycznych musi być wykorzystanie walorów przyrodniczych, bogactw środowiska naturalnego oraz dziedzictwa kulturowego. Wsparcie inwestycji w obszarze kultury, w tym wsparcie instytucji kultury oraz działania na rzecz ochrony zabytków jest warunkiem niezbędnym do zachowania regionalnej tradycji i tożsamości kulturowej, a w konsekwencji dla wzmocnienia atrakcyjności turystycznej województwa. W dokumencie został wydzielony obszar uzdrowiskowy w skład, którego wchodzi: miasto i gmina Busko-Zdrój, gmina Solec-Zdrój oraz miasto i gmina Kazimierza Wielka a także miasto i gmina Pińczów (będące w trakcie ubiegania się o status obszaru ochrony uzdrowiskowej).

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego (Uchwała Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego nr XLVII/833/14 z dn. 22 września 2014 roku)

Plan Zagospodarowania Przestrzennego wskazał na ciągłość wielkoobszarowych wpływów kulturowych i politycznych Krakowa na południową część regionu oraz Sandomierza na północną, której skutkiem jest wytworzenie się kulturowej więzi w historycznych i współczesnych powiatach. Teren obecnego województwa świętokrzyskiego był kolebką kronikarzy, historyków, poetów, regionalistów takich jak Wincenty Kadłubek, Mikołaj Rej, Jan Chryzostom Pasek, Wespazjan Kochowski, Stanisław Trembecki. Wskazuje na żywe tradycje kultury ludowej (regionalny strój ludowy rzemiosło i sztuka ludowa, lokalne zwyczaje, legendy i podania).

Powyższy plan wskazał na bardzo istotne problemy związane z rozwojem cywilizacyjnym regionu, do których należą odpowiedni rozwój osadnictwa i infrastruktury technicznej, w tym: postępujące rozproszenie zabudowy wiejskiej i podmiejskiej, sąsiedztwo obcych i agresywnych form nowych budowli, tzw. „drutowanie” krajobrazu, potencjalne niszczenie stanowisk archeologicznych w trakcie prac ziemnych i ich pełna destrukcja na obszarach zbiorników wodnych; odkładanie w czasie remontów zabytkowych obiektów i założeń mogące powodować utratę walorów zabytkowych oraz wzrost kosztów prac remontowych, które niewspółmiernie rosną wraz z pogarszaniem się stanu zabytku. Brak opieki nad opuszczonymi obiektami sakralnymi byłych gmin żydowskich, niszczącymi zborami i obiektami ariańskimi, kalwińskimi, zarastającymi i podlegającymi niszczeniu

cmentarzami wojennymi obcych wojsk powoduje wymazywanie materialnych śladów wielokulturowej historii regionu będącej elementem jego tożsamości. **Ograniczona możliwość adaptacji drewnianych obiektów zabytkowych wiejskiej i miejskiej zabudowy mieszkalnej lub gospodarczej na współczesne cele użytkowe, wysokie koszty remontów — niewspółmierne do możliwości właścicieli, prowadzą te obiekty do ruiny i rozbiórki.**

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Świętokrzyskiego na lata 2023—2026 (Uchwała Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego nr LXV/806/23 z dn. 26 października 2023 roku)

Celem strategicznym POnZ Województwa Świętokrzyskiego jest zrównoważone wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego województwa świętokrzyskiego dla wzmacniania tożsamości mieszkańców oraz ugruntowania kulturowej pozycji województwa na tle kraju i Europy. Składa się z dwóch celów operacyjnych, kilku priorytetów i kierunków działań.

„Cel operacyjny 1

Ochrona i zachowanie dziedzictwa oraz krajobrazu kulturowego

Priorytet 1.1

Wsparcie działań związanych z dokumentowaniem i wyeksponowaniem zasobów zabytkowych

Kierunek 1: Udostępnianie i aktualizacja danych cyfrowych dotyczących zabytków:

Kierunek działań ma na celu utrwalenie i prezentowanie zasobów dziedzictwa kulturowego województwa świętokrzyskiego poprzez prowadzenie systemu informacji przestrzennej, spójnego z danymi administrowanymi przez Narodowy Instytut Dziedzictwa. Platforma gromadzić powinna dane o obiektach zabytkowych z terenu województwa świętokrzyskiego.

Kierunek 2: Wsparcie procesów digitalizacji zbiorów dziedzictwa kulturowego województwa

Prezentowany kierunek zakłada realizację działań związanych z cyfryzacją zasobów zabytkowych celem zwiększenia dostępu do informacji o obiektach zabytkowych dla większej grupy odbiorców. W ramach kierunku działań planowane jest tworzenie i rozbudowa infrastruktury służącej digitalizacji zbiorów dziedzictwa (muzea, instytucje kultury, archiwa, uczelnie, biblioteki itp.).

Kierunek 3: Pozyskiwanie archiwalnych zdjęć lotniczych

W ramach kierunku działań planuje się pozyskanie archiwalnych zdjęć lotniczych z II wojny światowej wykonanych na ziemi świętokrzyskiej przez Luftwaffe (sił powietrznych III Rzeszy) w ramach prowadzonych działań wojennych i wykorzystanie ich w ramach systemu informacji przestrzennej województwa.

Ponadto kierunek działań zakłada pozyskanie i wykorzystanie zdjęć lotniczych z lat 1950 - 2020 wykonywanych przez polskie firmy fotograficzne

Kierunek 3: Wsparcie działań związanych z rozpoznawaniem dziedzictwa kulturowego województwa

W ramach kierunku działań planuje się wsparcie prowadzonych inwestycji związanych z rozpoznawaniem zasobu zabytkowego poprzez badania archeologiczne, historyczne i terenowe oraz ich dokumentowanie wraz z upowszechnieniem oraz weryfikację i uzupełnienia wojewódzkiego rejestru zabytków nieruchomych, ruchomych i archeologicznych.

Kierunek 4: Wsparcie obiektów i obszarów z terenu województwa, które ubiegają się o wpis do wykazu obiektów najwyższej rangi (listy światowego dziedzictwa UNESCO, pomników historii oraz parków kulturowych)

Kierunek działań zakłada wsparcie dla najcenniejszych obiektów i obszarów z województwa w procedurze wpisu na listy światowego dziedzictwa UNESCO, pomników historii oraz tworzenia parków kulturowych. Zwiększanie obiektów najwyższej rangi na terenie województwa świętokrzyskiego wpłynie pozytywnie na atrakcyjność kulturalną województwa.

Kierunek 5: Wsparcie obiektów i obszarów z terenu województwa, w procedurze wpisu do wojewódzkiej ewidencji zabytków

Kierunek działań zakłada wsparcie i inicjowanie działań dla obiektów przy procedurze wpisu do wojewódzkiej ewidencji zabytków i tym samym większą ochronę dziedzictwa kulturowego województwa.

Priorytet 1.2

Wsparcie działań związanych z remontami i ochroną przed degradacją obiektów zabytkowych

Kierunek 1: Finansowanie prac przy obiektach zabytkowych, których właścicielem jest Samorząd Województwa

Kierunek działań odnosi się do finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich oraz robót budowlanych przy obiektach zabytkowych, których właścicielem jest samorząd województwa świętokrzyskiego lub jego jednostki organizacyjne. Środki finansowe będą przeznaczane na remont obiektów zgodnie ze sporządzonym harmonogramem, który będzie poprzedzony inwentaryzacją obiektów będących własnością samorządu województwa.

Kierunek 2: Dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach na terenie województwa świętokrzyskiego

Kierunek działań zakłada kontynuację inicjatyw związanych z dofinansowaniem szeroko pojętych działań związanych z rewitalizacją obiektów zabytkowych znajdujących się w rejestrze zabytków jak i ewidencji zabytków na terenie województwa świętokrzyskiego.

Kierunek 3: Pozyskiwanie środków zewnętrznych na realizację działań związanych z pracami konserwatorskimi i restauratorskimi obiektów zabytkowych

Kierunek działań zakłada pozyskiwanie środków zewnętrznych, w tym unijnych na realizację działań związanych z konserwatorskimi i restauratorskimi obiektów zabytkowych. Prace tego typu wiążą się ze znacznymi kwotami, wielokrotnie przekraczającymi możliwości finansowe województwa, powiatów oraz gmin z terenu województwa.

Kierunek 4: Wskazywanie możliwości pozyskiwania środków finansowych z funduszy polskich i europejskich na przeprowadzenie prac konserwatorskich, restauracyjnych, rewitalizacyjnych dla obiektów i obszarów wartościowych dla regionu

W ramach kierunku działań przewiduje się bieżącą informację umieszczaną na stronie województwa oraz komunikację z gminami i powiatami województwa (m.in. spotkania informacyjne) na temat możliwości pozyskania środków finansowych na realizację inwestycji związanych z szeroką pojętą ochroną zabytków.

Priorytet 1.3

Wsparcie działań związanych z poprawą dostępności i zabezpieczeniem obiektów zabytkowych

Kierunek 1: Wsparcie działań związanych z poprawą dostępności obiektów zabytkowych dla osób z niepełnosprawnościami

Kierunek działań obejmuje inwestycje, które mają na celu poprawę dostępności obiektów zabytkowych dla osób z niepełnosprawnościami poprzez likwidację barier architektonicznych i poprawę dostępności komunikacyjnej. Szczególny nacisk powinien być kładziony na obiekty użyteczności publicznej.

Kierunek 2: Wsparcie działań związanych z zabezpieczaniem zabytków

Kierunek działań obejmuje inwestycje związane z wyposażaniem obiektów zabytkowych w systemy przeciwpożarowe oraz zabezpieczenia przeciwwłamaniowe, które wpłyną pozytywnie na poprawę bezpieczeństwa zabytków i ich wyposażenia.

Kierunek 3: Stosowanie ekologicznych rozwiązań służących ograniczeniu emisji zanieczyszczeń, poprawie stanu i kosztów utrzymania obiektów zabytkowych

Kierunek działań zakłada realizację inwestycji, które mają na celu zwiększenie efektywności ekologicznej obiektów zabytkowych poprzez m.in. działania związane z termomodernizacją i wymianą nieefektywnych kotłów, które docelowo prowadzić będą do mniejszego oddziaływania na środowisko zabytków, poprawę funkcjonowania i zmniejszenie kosztów utrzymania tych obiektów

Kierunek 4: Wspieranie gmin w realizacji regulacji określonych uchwałą krajobrazową

W ramach kierunku działań planuje się wspieranie gmin w podejmowaniu uchwał krajobrazowych, wspieranie zasad eksponowania obiektów zabytkowych w lokalnym krajobrazie (estetyka otoczenia, infrastruktura okołoturystyczna itp.).

Priorytet 1.4

Wsparcie działań na rzecz prawidłowego zarządzania obiektami zabytkowymi na terenie województwa

Kierunek 1: Współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz powiatami i gminami z terenu województwa w celu poprawy przepływu informacji na temat gminnej i wojewódzkiej ewidencji zabytków

Kierunek działań zakłada bieżącą komunikację zarówno z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, jak i powiatami i gminami z terenu województwa na temat obiektów ujętych

w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków, ich stanu technicznego i potrzeb remontowych.

Kierunek 2: Zachęcanie gmin z terenu województwa świętokrzyskiego do sporządzania gminnych ewidencji zabytków oraz Programów Opieki nad Zabytkami oraz wdrażanie uchwał dotyczących dotacji na obiekty zabytkowe

Kierunek działań obejmuje inicjatywy związane z działalnością informacyjną i edukacyjną, której celem jest zachęcanie gmin do sporządzania gminnych ewidencji zabytków (obejmujących zabytki nieruchome i stanowiska archeologiczne) oraz Programów Opieki nad Zabytkami. Docelowo wszystkie gminy powinny posiadać opracowanie gminne ewidencje zabytków, a wszystkie gminy i powiaty z terenu województwa świętokrzyskiego powinny posiadać opracowane i aktualizowane Programy Opieki nad Zabytkami.

Ponadto w ramach kierunku działań planuje się wspieranie inicjatyw związanych z podejmowaniem przez jednostki samorządu terytorialnego uchwał dotyczących dotacji na zabytki (również te w gminnej ewidencji zabytków).

Kierunek 3: Inicjowanie oraz wsparcie opracowywania i aktualizacji dokumentów dotyczących ochrony zabytków w sytuacjach kryzysowych i w przypadku szczególnych zagrożeń

Kierunek działań obejmuje inicjatywy związane wsparciem jednostek samorządu terytorialnego przy opracowywaniu i aktualizowaniu m.in. Planów na Wypadek Konfliktów Zbrojnych i Sytuacji Kryzysowych.

Cel operacyjny 2

Tworzenie warunków do wzmacniania tożsamości regionalnej w oparciu o dorobek kultury materialnej i niematerialnej

Priorytet 2.1

Promowanie kultury i dziedzictwa kulturowego województwa oraz upowszechnianie wiedzy o regionie

Kierunek 1: Inicjowanie akcji edukacyjnych na temat zasobu zabytków

Kierunek działań ma na celu pobudzenie i rozszerzenie szeroko pojętych akcji edukacyjnych na temat zasobu zabytków w województwie, specyfiki regionalnej w tej dziedzinie oraz wartości dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego, jak i niematerialnego za pośrednictwem m.in.: placówek oświatowych, instytucji kultury, stowarzyszeń oraz przy współpracy z samorządami gmin i placówkami badawczymi regionu.

W ramach kierunku działań planuje się pogłębianie wiedzy o regionie, jego tożsamości i historii i rozpowszechnianie tej wiedzy poprzez konferencje naukowe i popularnonaukowe zabawy, gry i konkursy dla dzieci i młodzieży promujące dziedzictwo.

Kierunek 2: Wsparcie działań mających na celu promocję zasobu dziedzictwa kulturowego województwa

W ramach kierunku działań planuje się: promocję markowych produktów turystycznych związanych z dziedzictwem kulturowym, wspieranie opracowania i wydawania folderów, albumów i publikacji informacyjno-promocyjnych dotyczących dziedzictwa kulturowego województwa, promowanie dobrych praktyk w ochronie dziedzictwa kulturowego, przy wykorzystaniu konkursów, nagród, wydarzeń kulturalnych oraz mediów.

Kierunek 3: Promocja zasobu dziedzictwa kulturowego województwa na arenie międzynarodowej

W ramach kierunku działań planuje się szeroko pojętą promocję dziedzictwa kulturowego województwa świętokrzyskiego m.in. poprzez działania promujące zabytki z terenu województwa świętokrzyskiego podczas międzynarodowych wydarzeń (m.in. uczestniczenie w targach związanych z dziedzictwem kulturowym, w tym Europejskie Dni Dziedzictwa).

Kierunek 4: Wspieranie i finansowanie instytucji kultury województwa świętokrzyskiego, które w profilu działania mają zadania z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami

Kierunek działań zakłada wsparcie zarówno merytoryczne, jak i finansowe funkcjonujących na terenie województwa placówek muzealnych i kulturalnych, których celem jest ochrona i popularyzacja dziedzictwa materialnego i niematerialnego województwa świętokrzyskiego. Wspierane będą także następujące kierunki działań: powiększanie zbiorów muzealnych, prace związane z działaniami konserwatorskimi w stosunku do zbiorów, wykorzystanie muzeów w celu edukacji lokalnej społeczności.

Kierunek 5: Wsparcie działań związanych z poprawą stanu zachowania zabytków na terenach wiejskich

W ramach kierunku działań planuje się: popieranie inicjatyw służących dokumentowaniu (fotografie, rysunki, opisy, zbieranie informacji historycznych i legend) tradycyjnego budownictwa wiejskiego i kapliczek przydrożnych w granicach województwa – inicjowanie konkursów, nagradzanie aktywnych szkół i organizacji społecznych; prowadzenie akcji uświadamiania i uznawania dawnej zabudowy wiejskiej za wartościową.

Priorytet 2.2

Wzmacnianie marki regionu w nawiązaniu do zasobu dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego

Kierunek 1: Włączanie się w funkcjonowanie i organizację lokalnych, regionalnych i ponadregionalnych szlaków dziedzictwa (szlaków kulturowych)

Kierunek działań zakłada rozwój szlaków kulturowych: pieszych, rowerowych, samochodowych ścieżek dydaktycznych oraz włączanie obiektów posiadających walory historyczne, architektoniczne lub kulturowe w sieci szlaków turystycznych.

Samorząd Województwa Świętokrzyskiego posiada opracowywaną koncepcję przebiegu tras rowerowych na terenie województwa świętokrzyskiego. Kierunek działania zakłada realizację wyznaczonych tras. W ramach wypracowanej Koncepcji zaproponowanych zostało do realizacji 14 korytarzy tras rowerowych. Składają się na nie: jedna trasa europejska – EuroVelo 11, dwie trasy krajowe: Wiśłana Trasa Rowerowa i Wschodni Szlak Rowerowy Green Velo oraz jedenaście tras regionalnych oznaczonych numerami od 150 do 160 włącznie. Przebiegi korytarzowe tras rowerowych zaplanowane zostały w ujęciach zarówno południkowych jak i równoleżnikowych, dzięki czemu tworzą one „siatkę” tras umożliwiającą swobodną zmianę kierunków i dotarcie do wszystkich ważniejszych miejscowości oraz atrakcji turystycznych województwa świętokrzyskiego.

Kierunek 2: Wsparcie promocji produktów regionalnych i tradycyjnych

W ramach kierunku działań planuje się: wspieranie inicjatyw związanych z wpisywaniem lokalnych wyrobów na krajową *Listę Produktów Tradycyjnych* i europejską listę produktów

połączonych z szeroką promocją tych produktów, wsparcie potencjału turystycznego działających w regionie zakładów rzemiosła, zebranie danych dotyczących warsztatów rzemieślniczych oraz osób posiadających unikalne umiejętności zawodowe wraz z określeniem metod ich popularyzacji, wsparcie promocji lokalnej sztuki poprzez wykorzystanie jej w współczesnym wzornictwie, tworzenie warunków do realizacji projektów pobudzających zainteresowanie młodzieży rzemiosłem i tradycyjnymi zawodami, znikającymi z przestrzeni kulturowych.

Kierunek 3: Wsparcie współpracy międzyregionalnej i międzynarodowej związanej z dziedzictwem kulturowym województwa

W ramach kierunku działań planuje się podjęcie współpracy na rzecz utworzenia obszarów, miejsc i instytucji funkcjonujących jako zintegrowane systemy w celu zwiększenia potencjału dziedzictwa kulturowego (placówki muzealne, zamki, parki kulturowe, miejsca pamięci, dziedzictwo poprzemysłowe itp.); wsparcie obiektów i obszarów z terenu województwa, które ubiegają się o nadanie Znak Dziedzictwa Europejskiego poprzez inicjowanie działań w tym zakresie. Znak Dziedzictwa Europejskiego przyznawany jest obiektom, które odegrały ważną rolę w kształtowaniu współczesnej Europy. Obiekty te symbolizują europejskie ideały i wartości oraz europejską historię i integrację, od początków cywilizacji europejskiej aż po dzisiejsze czasy. Zwiększenie ilości obiektów ze Znakiem Dziedzictwa Europejskiego na terenie województwa świętokrzyskiego wpłynie pozytywnie na atrakcyjność kulturalną województwa; udział w projektach partnerskich w ramach programu wspólnotowego – Kreatywna Europa.

Priorytet 2.3

Wzmocnienie zaangażowania społecznego w zakresie dziedzictwa kulturowego województwa

Kierunek 1: Wsparcie związane z popularyzacją zbiorów dziedzictwa kulturowego znajdującego się w rękach prywatnych

W ramach kierunku działań planuje się: wspieranie właścicieli kolekcji prywatnych poprzez inicjowanie działań mających na celu: eksponowanie, udostępnianie, zabezpieczenie zbiorów własnych, wspieranie idei tworzenia nowych i rozbudowywania istniejących izb regionalnych i muzeów lokalnych

Kierunek 2: Wsparcie projektów związanych ideą propagowania dziedzictwa kulturowego województwa

W ramach kierunku działań planuje się wsparcie działań związanych z promowaniem idei społecznych opiekunów zabytków i wolontariatu na rzecz dziedzictwa kulturowego województwa, wspieraniem spotkań środowisk i organizacji społecznych promujących dziedzictwo kulturowe, nagradzaniem i wspieraniem lokalnych propagatorów wiedzy o dziedzictwie kulturowym, w tym kontynuacja konkursu - Świętokrzyskiej Nagrody Muzealnej im. Tadeusza Włoszka za działalność muzealną, udzielaniem wsparcia dla organizacji pozarządowych promujących dziedzictwo kulturowe, kontynuowaniem otwartych konkursów upowszechniających wiedzę i tradycje polskości”

Strategia Rozwoju Powiatu Kieleckiego do roku 2030 (Uchwała nr 248/6/2022 Zarządu Powiatu w Kielcach z dnia 5 stycznia 2022r.)

Wizją powiatu kieleckiego do roku 2030 jest hasło: „*Powiat kielecki to rozwinięty społecznie i gospodarczo obszar*”

Do programowania strategii rozwoju dokonany został podział na trzy obszary: rozwój społeczny, infrastruktura, przestrzeń i środowisko oraz gospodarka. Dziedzictwo kulturowe jest zawarte w pierwszym obszarze.

Cel strategiczny: Poprawa warunków i komfortu życia oraz pracy mieszkańców powiatu kieleckiego

Wśród priorytetów znalazł się następujący:

1.19 Zachowanie i utrwalanie historii i dziedzictwa kulturowego Powiatu poprzez

- Udzielanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków.
- Wspieranie działań mających na celu poprawę stanu i zachowanie kulturowego dziedzictwa materialnego i niematerialnego Powiatu.
- Prowadzenie edukacji i upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego.

Cel strategiczny: Zwiększony stopień wykorzystania potencjału gospodarczego Powiatu poprzez między innymi:

2.2. Wykorzystanie potencjału turystycznego Powiatu.

2.2.1. Wspieranie działań na rzecz rozwoju zintegrowanych, sieciowych produktów turystycznych i rekreacyjnych na bazie unikalnych walorów przyrodniczych i kulturowych w powiecie, w tym m.in., unikatowych zasobów geologicznych (najstarsze góry w Europie, Jaskinia Raj – jako osobliwość przyrody), duża liczba zabytków (pomnik historii – Święty Krzyż).

2.2.2. Promocja miejsc/terenów o unikatowych walorach przyrodniczych na terenie Powiatu.

2.2.3. Wykorzystanie potencjału przyrodniczego powiatu kieleckiego.

2.2.4. Współpraca z podmiotami działającymi w branży turystycznej w celu promocji turystyki.

2.2.5. Podejmowanie działań na rzecz poprawy jakości bazy turystycznej.

2.2.6. Wspieranie działań promujących gospodarstwa agroturystyczne.

2.2.7. Wspieranie działań mających na celu promocję turystyczną marki Powiatu w oparciu o istniejące walory przyrodnicze i historyczne.

2.2.8. Współpraca z Regionalną Organizacją Turystyczną Województwa Świętokrzyskiego i Lokalną Organizacją Turystyczną w zakresie rozwoju turystyki na terenie Powiatu.

2.2.9. Współpraca z Lokalnymi Grupami Działania i Regionalnym Centrum Informacji Turystycznej na rzecz rozwijania atrakcji turystycznych.

2.2.10. Podejmowanie działań promujących bazę okołoturystyczną i miejsca rozrywki rodzinnej na terenie Powiatu.

2.2.11. Podejmowanie działań w zakresie organizacji wydarzeń np. plenerowych, promujących walory turystyczne Powiatu oraz zdrowy styl życia.

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Kieleckiego na lata 2021-2024 (Uchwała nr XXXVII/126/2021 Rady Powiatu w Kielcach z dnia 30 grudnia 2021 roku)

Program opieki został ujęty w dwóch priorytetach i kilku kierunkach:

I. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego:

Kierunek 1: Zapewnienie warunków prawnych i organizacyjnych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie.

Kierunek 2: Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania poprzez wsparcie prowadzenia prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność powiatu, umieszczanie przez Starostę w uzgodnieniu z Konserwatorem Zabytków lub właściwym Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków na obiekcie zabytkowym nieruchomym wpisanym do rejestru zabytków znaku informującego o tym, iż obiekt ten podlega ochronie; podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością powiatu; opracowanie długofalowego, uwzględniającego kompleksowość działań planu remontów obiektów zabytkowych znajdujących się w zasobach powiatu; dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach nie będących własnością powiatu w postaci stosownej uchwały dotyczącej dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy zabytkach ruchomych i nieruchomych na podstawie Uchwały Rady Powiatu w sprawie zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach nieruchomych i ruchomych wpisanych do rejestru zabytków (w miarę możliwości finansowych).

II. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców:

Kierunek 1: Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu poprzez upowszechnianie wiedzy o zasobach kulturowych i przyrodniczych powiatu, a także o jego walorach turystycznych na stronie internetowej powiatu oraz w innych dostępnych środkach masowego przekazu; wydawanie materiałów, publikacji, folderów dotyczących zabytków w powiecie, informowanie lokalnej społeczności o ważnych odkryciach konserwatorskich i archeologicznych w celu budowania tożsamości historycznej oraz kreowania właściwych zachowań wobec dziedzictwa kulturowego.

Kierunek 2. Edukacja i popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym powiatu poprzez organizację imprez z zakresu kultury propagujących historię i tradycje mające charakter ponad gminny; rozwijanie działalności edukacyjnej poprzez współdziałanie z samorządami, organizacjami pozarządowymi i instytucjami, popularyzującej ochronę zabytków; promowanie istniejących szlaków turystycznych i ścieżek rowerowych przebiegających w pobliżu obiektów zabytkowych; przygotowanie cyklu materiałów filmowych promujących szlaki turystyczne biegnące na terenie powiatu; propagowanie wśród mieszkańców prowadzenia działalności agroturystycznej połączonej ze zwiedzaniem regionu;

przygotowywanie bazy potencjału turystycznego regionu, zawierającej m.in. listę: atrakcji turystycznych, miejsc wypoczynku i rekreacji, szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, kajakowych) miejsc pamięci wydarzeń historycznych, zabytków, ciekawych obiektów architektonicznych i przyrodniczych przygotowanie bazy agroturystycznej, turystycznej oraz gastronomicznej, zawierającej spis produktów i potraw lokalnych.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Morawica (uchwała nr XLII/405/21 Rady Miejskiej w Morawicy z dnia 17 grudnia 2021 roku)

W zaktualizowanym Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania wyszczególniono obiekty i zabytki oraz stanowiska archeologiczne szczególnie chronione, a także określono zasady ochrony krajobrazu kulturowego, dziedzictwa kulturowego i zabytków.

W Studium wymieniono 80 kapliczek i krzyży przydrożnych, 11 obiektów wpisanych do rejestru zabytków województwa świętokrzyskiego², 33 obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków gminy Morawica³ oraz 167 stanowisk archeologicznych.

L.p.	Miejscowość	Nazwa	Usytuowanie (dz. nr ew.)
1	Bieleckie Młyny	krzyż	58/4
2	Bilcza	kapliczka	554
3	Bilcza	krzyż	569/1
4	Bilcza	krzyż	512/10
5	Bilcza	kapliczka	491/1
6	Bilcza	krzyż	456/6
7	Bilcza	krzyż	449/1
8	Bilcza	kapliczka	129/1
9	Bilcza	krzyż	105/1
10	Bilcza	kapliczka	102
11	Bilcza	figura NMP	100
12	Bilcza	krzyż	143
13	Brudzów	kapliczka Jana Nepomucena mur.	200
14	Brudzów	kapliczka	190/4
15	Brudzów	krzyż	292
16	Brudzów	krzyż	88/3
17	Brudzów	kapliczka	321

² w rejestrze zabytków województwa świętokrzyskiego jest 10 obiektów znajdujących się na terenie gminy Morawica

³ w 2021 roku w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Morawica znajdowało się 35 obiektów

18	Brudzów	krzyż	56
19	Brzeziny	kapliczka	437/4
20	Brzeziny	krzyż	387
21	Brzeziny	krzyż	1056
22	Brzeziny	krzyż	537
23	Brzeziny	krzyż	992/1
24	Brzeziny	kapliczka	88
25	Brzeziny	kapliczka	88
26	Brzeziny	krzyż	88
27	Brzeziny	kapliczka	88
28	Chmielowice	kapliczka św. Rocha	23
29	Chmielowice	krzyż	160/1
30	Dębska Wola	krzyż	11/1
31	Dębska Wola	krzyż	244
32	Dębska Wola	kapliczka	149
33	Dębska Wola	krzyż	467
34	Drochów Górny	krzyż	101
35	Drochów Dolny	krzyż	72/4
36	Dyminy	krzyż	848/6
37	Kuby Młyny	kapliczka	107/2
38	Kuby Młyny	kapliczka	63
39	Morawica	krzyż przydrożny (ul. Wolności/ Pińczowska)	467/1
40	Morawica	krzyż	486/1
41	Morawica	kapliczka	339/14
42	Morawica	kapliczka (Kalwaria Świętokrzyska)	339/14
43	Morawica	kapliczka (Kalwaria Świętokrzyska)	339/14
44	Morawica	kapliczka (Kalwaria Świętokrzyska)	339/14
45	Morawica	kapliczka (Kalwaria Świętokrzyska)	339/14
46	Morawica	kapliczka (Kalwaria Świętokrzyska)	339/14
47	Morawica	kapliczka (Kalwaria Świętokrzyska)	339/14
48	Morawica	kapliczka (Kalwaria Świętokrzyska)	339/14
49	Morawica	kapliczka (Kalwaria Świętokrzyska)	339/14
50	Morawica	kapliczka (Kalwaria Świętokrzyska)	339/14
51	Morawica	kapliczka (Kalwaria Świętokrzyska)	339/14
52	Morawica	kapliczka (Kalwaria Świętokrzyska)	339/14

53	Morawica	kapliczka (Kalwaria Świątokrzyska)	339/14
54	Morawica	kapliczka (Kalwaria Świątokrzyska)	339/14
55	Morawica	kapliczka (Kalwaria Świątokrzyska)	339/14
56	Morawica	kapliczka (Kalwaria Świątokrzyska)	339/14
57	Morawica	krzyż	1033
58	Morawica	kapliczka	339/14
59	Nida	kaplica Nawiedzenia NMP	297/2
60	Obice	krzyż	22/2
61	Obice	kapliczka	105/2
62	Obice	kapliczka	156
63	Obice	kapliczka	126
64	Obice	krzyż	262/2
65	Radomice	kapliczka	18
66	Radomice	kamienny krzyż	208/4
67	Radomice	drewniany krzyż	483/3
68	Radomice	krzyż	497
69	Radomice	kapliczka	505/1
70	Radomice	krzyż	600
71	Radomice	kapliczka	454
72	Radomice	krzyż	453
73	Wola Morawicka	kapliczka	88
74	Wola Morawicka	krzyż	432
75	Wola Morawicka	krzyż	31
76	Zaborze	krzyż	84
77	Zaborze	krzyż	199
78	Zaborze	krzyż	74
79	Zbrza	krzyż	317/2
80	Zbrza	krzyż	288/1

Ponadto zaproponowano wydzielenie stref ochrony konserwatorskiej:

- 1) **strefę ochrony konserwatorskiej A** – obejmującej obiekty, zespoły i obszary zabytkowe oraz układy przestrzenne o wysokich walorach zabytkowych (oznaczenie A na rysunku planu)
- 2) **strefę częściowej ochrony konserwatorskiej B** – obejmującej obiekty zespoły i obszary zabytkowe oraz układy przestrzenne o wysokich walorach zabytkowych (oznaczenie B na rysunku planu)

Strefę A ustanowiono w następujących miejscowościach:

- Brzeziny - zespół kościelny
- Dębska wola - zespół zajazdu
- Drochów Dolny – zespół dworski
- Lisów – zespół sakralny z cmentarzem

- Morawica – założenie dworsko-parkowe

Dla tej strefy ustalono następujące zakazy i nakazy:

- 1) nakaz zachowania obiektów zabytkowych z dopuszczeniem adaptacji dla nowych celów pod warunkiem zachowania formy
- 2) nakaz ochrony obiektów małej architektury związanej z kompozycją zespołów i obiektów zabytkowy (ogrodzenia, słupki, kapliczki)
- 3) nakaz nawiązania przy przebudowie układów komunikacyjnych do historycznego rozplanowania ulic i placów, historycznych linii zabudowy
- 4) nakaz utrzymania w niezmienionym kształcie cieków wodnych i stawów
- 5) nakaz nawiązania przy zagospodarowaniu działek budowlanych do dawnych podziałów własnościowych
- 6) nakaz dostosowania nowej zabudowy do historycznej kompozycji przestrzennej oraz nawiązania form współczesnych do lokalnej tradycji architektonicznej
- 7) zakaz niszczenia rzeźby terenu, sieci wodnej, zieleni śródpolnej
- 8) zakaz wprowadzania nowych dominant architektonicznych.

Strefa B została ustanowiona w następujących miejscowościach: Bieleckie Młyny, Brudzów, Brzeziny, Chałupki, Chmielowice, Dębska Wola, Lisów, Nida, Obice, Radomice.

Dla tej strefy ustalono następujące zakazy i nakazy:

- 1) nakaz zachowania obiektów zabytkowych z dopuszczeniem adaptacji dla nowych celów pod warunkiem zachowania formy
- 2) nakaz ochrony obiektów małej architektury związanej z kompozycją zespołów i obiektów zabytkowy (ogrodzenia, słupki, kapliczki)
- 3) nakaz nawiązania przy przebudowie układów komunikacyjnych do historycznego rozplanowania ulic i placów,
- 5) nakaz nawiązania przy zagospodarowaniu działek budowlanych do dawnych podziałów własnościowych
- 6) nakaz dostosowania nowej zabudowy do historycznej kompozycji przestrzennej oraz nawiązania form współczesnych do lokalnej tradycji architektonicznej
- 7) zakaz wprowadzania nowych dominant architektonicznych.

Dla ochrony dziedzictwa archeologicznego wyznaczono strefy:

- 1) Strefa archeologicznej ochrony czynnej obejmująca stanowiska i obiekty wpisane do rejestru zabytków Województwa Świętokrzyskiego
- 2) Strefa archeologicznej ochrony biernej – obejmująca stanowiska archeologiczne ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Priorytetem ochrony walorów dziedzictwa kulturowego jest dostosowanie nowej zabudowy do historycznego otoczenia.

W Studium zaproponowano również objęcie projektowaną strefą R – ochronę układu ruralistycznego:

- piec wapiennikarski w Dębskiej Woli
- centrum tradycyjnego garncarstwa we wsi Chałupki.

Obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gminy

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (uchwała nr VII/38/06 Rady Gminy Morawica z dnia 13 lipca 2006 roku)

Zasady ochrony krajobrazu kulturowego oraz dziedzictwa kulturowego i zabytków określone zostały w rozdziale II w trzech podrozdziałach:

I. Zasady ochrony i kształtowania ładu przestrzennego:

1. Na całym obszarze objętym planem obowiązują następujące zasady rozwoju przestrzennego:

1) chroni się istniejące układy przestrzenne wsi z ich historyczną zabudową, skupiskami zagród, rozłogiem pól, w szczególności elementy krajobrazu kulturowego, poprzez kontynuację naturalnych kierunków rozwoju wsi i przysiółków, wykorzystanie istniejących dróg dojazdowych do pól dla układu komunikacyjnego nowych terenów przeznaczonych pod zabudowę, a także wyznaczenie stref ochrony konserwatorskiej;

(...)

2. Na całym obszarze objętym planem obowiązują następujące zasady kształtowania struktur przestrzennych:

1) zachowuje się historycznie ukształtowane przestrzenie publiczne w tym ulice, place, ścieżki piesze wraz z zespołami zieleni, utrzymuje się dotychczasową zasadę koncentracji usług bytowych w centrach wsi;

(...)

3. Na całym obszarze objętym planem obowiązują następujące zasady rozwiązań architektoniczno – budowlanych:

1) na obszarach przeznaczonych pod zabudowę mieszkalną ustala się sposób zagospodarowania działek i sytuowanie budynków w nawiązaniu do tradycyjnych form kształtowania zabudowy i rozplanowania zagród tzn. lokalizację budynków mieszkalnych w części frontowej działki, a zabudowań gospodarczych w tylnej części działki w sposób swobodny, zgodnie z liniami zabudowy przedstawionymi na rysunku planu;

2) na obszarach przeznaczonych pod zabudowę wprowadza się nakaz kształtowania ogrodzeń od strony dróg i dojazdów jako prześwitujących z wykorzystaniem tradycyjnych materiałów budowlanych;

3) na całym obszarze objętym planie wprowadza się zakaz malowania obiektów w jaskrawych, wybijających się z krajobrazu kolorach.

II. Zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego – dotyczy głównie krajobrazu przyrodniczego

III. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej

Wyznaczono następujące strefy ochrony konserwatorskiej:

- 1) **strefę ochrony konserwatorskiej** – obejmującej obiekty, zespoły i obszary zabytkowe oraz układy przestrzenne o wysokich walorach zabytkowych, oznaczoną na rysunku planu symbolem KR;
- 2) **strefy częściowej ochrony konserwatorskiej** - obejmującej obiekty, zespoły i obszary zabytkowe oraz układy przestrzenne o wysokich walorach zabytkowych, oznaczoną na rysunku planu symbolem KZ;
- 3) **strefę archeologicznej ochrony konserwatorskiej** – obejmującą potencjalne obszary badań i obserwacji archeologicznych, oznaczoną na rysunku planu symbolem KA

Strefę ochrony konserwatorskiej KR ustanowiono w następujących miejscowościach:

- 1) Brzeziny - dla ochrony istniejącego zespołu kościelnego. W strefie znajdują się m.in. obiekty wpisane do rejestru zabytków:
 - cmentarz parafialny stary (nr rej.1133)
 - cmentarz parafialny (nr rej.1132)
 - zespół kościoła parafialnego P.W. Wszystkich Świętych z kościołem, ogrodem, ogrodzeniem, plebanią (nr rej.291) oraz z cmentarzem (nr rej.65)
- 2) Dębska Wola – dla ochrony istniejącego zespołu zajazdu. W strefie znajdują się m.in. obiekty wpisane do rejestru zabytków:
 - zespół zajazdu z karczmą, budynkiem gospodarczym i wozownią (nr rej.1033)
- 3) Drochów Dolny – dla ochrony istniejącego zespołu dworskiego. W strefie znajdują się m.in. obiekty wpisane do rejestru zabytków:
 - zespół dworu z dworem, parkiem, stawem i ogrodzeniem (nr rej.1027)
- 4) Morawica – dla ochrony istniejącego założenia dworsko-parkowego. W strefie znajdują się m.in. obiekty wpisane do rejestru zabytków:
 - zespół dworu z kaplicą, (nr rej.295), parkiem krajobrazowym (nr rej.636)
 - zespół zajazdu z zajazdem i stodołą (nr rej.1034);

W strefach ochrony konserwatorskiej KR wprowadzono następujące ustalenia:

- 1) nakaz dostosowania nowej zabudowy do historycznej kompozycji przestrzennej w zakresie jej lokalizacji, skali i bryły oraz nawiązania form współczesnych do lokalnej tradycji architektonicznej;
- 2) dopuszcza się adaptację obiektów zabytkowych dla nowych celów pod warunkiem zachowania formy;
- 3) nakaz ochrony obiektów małej architektury związanych z kompozycją zespołów i obiektów zabytkowych (ogrodzenia, słupki graniczne, kapliczki ok.);
- 4) nakaz nawiązania przy przebudowy układów komunikacyjnych do historycznego rozplanowania ulic i placów, ich przekrojów i szerokości, nawierzchni, historycznych linii zabudowy;
- 5) nakaz utrzymania w niezmienionym kształcie cieków wodnych, stawów;

- 6) nakaz nawiązania przy zagospodarowywaniu działek budowlanych do dawnych podziałów własnościowych;
- 7) nakaz ochrony i rewaloryzacji istniejącej zieleni zabytkowej, w tym: utrzymanie, rewaloryzacja i rekonstrukcja układu kompozycyjnego;
- 8) zakaz niszczenia, elementów naturalnych w tym rzeźby terenu, sieci wodnej, zieleni śródpolnej;
- 9) zakaz wprowadzania nowych dominant architektonicznych;

Ponadto ustanowiono **strefy częściowej ochrony konserwatorskiej KZ** w następujących miejscowościach: Bieleckie Młyny, Brudzów, Brzeziny, Chałupki, Chmielowice, Dębska Wola, Lisów, Nida, Obice, Radomice, w których obowiązują zasady:

- 1) nakaz dostosowania nowej zabudowy do historycznej kompozycji przestrzennej w zakresie jej lokalizacji, skali i bryły oraz nawiązania form współczesnych do lokalnej tradycji architektonicznej;
- 2) dopuszcza się adaptację obiektów zabytkowych dla nowych celów pod warunkiem zachowania formy;
- 3) nakaz ochrony obiektów małej architektury związanych z kompozycją zespołów i obiektów zabytkowych (ogrodzenia, słupki graniczne, kapliczki ok.);
- 4) nakaz nawiązania przy przebudowy układów komunikacyjnych do historycznego rozplanowania ulic i placów, ich przekrojów i szerokości, nawierzchni, historycznych linii zabudowy;
- 5) nakaz utrzymania w niezmienionym kształcie cieków wodnych, stawów;
- 6) nakaz nawiązania przy zagospodarowywaniu działek budowlanych do dawnych podziałów własnościowych;
- 7) nakaz ochrony i rewaloryzacji istniejącej zieleni zabytkowej, w tym: utrzymanie, rewaloryzacja i rekonstrukcja układu kompozycyjnego;
- 8) zakaz niszczenia, usuwania i zmiany elementów naturalnych w tym rzeźby terenu, sieci wodnej, zieleni śródpolnej;
- 9) zakaz wprowadzania nowych dominant architektonicznych;

Ustanowiono również się **strefę archeologicznej ochrony konserwatorskiej KA** w celu ochrony wartości naukowych i poznawczych zabytków. Obowiązują w niej następujące ustalenia:

- 1) podejmowanie działań zmierzających do zmiany dotychczasowego zagospodarowania w granicach stanowiska archeologicznego wymaga zapewnienia nadzoru archeologicznego
- 2) przy wydawaniu decyzji o pozwoleniu na budowę wymagane jest podanie informacji o obecności stanowiska archeologicznego
- 3) nakaz uzgodnienia z organem właściwym w sprawach ochrony zabytków działań polegających na prowadzeniu robot budowlanych w tym robot ziemnych, prac melioracyjnych itp.

Zmiana nr 1 Miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (uchwała Uchwała nr XXV/220/08 Rady Gminy Morawica z dnia 29 grudnia 2008 roku)

Zmiany nie dotyczyły ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego.

Zmiana nr 2 Miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (uchwała Uchwała Rady Gminy Morawica nr X/89/11 z dn. 28 czerwca 2011 roku)

Ochrona zabytków architektury oraz zabytków archeologicznych a także stref ochrony konserwatorskiej i układów ruralistycznych zawarta jest w następujących paragrafach:

§ 8. W zakresie zasad ochrony i kształtowania ładu przestrzennego ustala się:

- 1) nakaz kształtowania nowej zabudowy na działce lub zespołach działek (...) z zachowaniem wzajemnej harmonii poszczególnych elementów zagospodarowania terenów,
- 2) obowiązek ochrony istniejących układów przestrzennych wsi z ich historyczną zabudową, skupiskami zagród, rozłogiem pól, w szczególności elementów krajobrazu kulturowego, poprzez kontynuację naturalnych kierunków rozwoju wsi i przysiółków,
- 3) na obszarach przeznaczonych pod zabudowę mieszkaniową obowiązek zagospodarowania działek i sytuowanie budynków w nawiązaniu do tradycyjnych form kształtowania zabudowy i rozplanowania zagród, tzn. lokalizację budynków mieszkalnych w części frontowej działki, a zabudowań gospodarczych w tylnej części działki w sposób swobodny, zgodnie z nieprzekraczalnymi liniami zabudowy,

§ 9. W zakresie zasad ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego ustala się:

- a) obowiązek ochrony walorów widokowych krajobrazu otwartego, poprzez wykluczenie lokalizacji nowej zabudowy poza istniejącymi i ustalonymi w planie terenami zespołów mieszkaniowych i usługowych,
- b) obowiązek ochrony istniejących układów przestrzennych wsi z ich historyczną zabudową, skupiskami zagród, rozłogiem pól, w szczególności elementów krajobrazu kulturowego, poprzez kontynuację naturalnych kierunków rozwoju wsi i przysiółków,
- c) strefy ochrony tradycyjnych układów przestrzennych i urbanistycznych wsi: Obice, Lisów, w celu ochrony centrum tradycyjnego garncarstwa, dla których obowiązują ustalenia szczegółowe zawarte w § 20, 21.

§ 10. W zakresie zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej ustala się:

- 1) strefy ochrony tradycyjnych układów przestrzennych i urbanistycznych wsi: Obice, Lisów, w celu ochrony centrum tradycyjnego garncarstwa, dla których obowiązują ustalenia szczegółowe zawarte w § 20, 21,
- 2) ochronę prawną następujących obszarów i obiektów dziedzictwa kulturowego i zabytków
 - a) w Lisowie Zespół Kościoła Parafialnego p.w. św. Mikołaja: Kościół par. p.w. św. Mikołaja, nr rej.: 241 z 02.10.1956 oraz nr rej. 126 z 22.06.1967, kostnica, brama ze schodami, ogrodzenie z bramką i bramą na cmentarz,
 - b) w Lisowie cmentarz parafialny,

- c) w Lisowie pozostałości zespołu dworskiego: ruina stajni, pozostałości parku,
- d) w Lisowie sadzawka rybna (z ok. XV wieku) przy Kościele par. p.w. św. Mikołaja,
- e) w Obicach Zespół Dworski – dwór, stajnia i obora, stodoła, piwnica, pozostałości ogrodu,
- f) w Obicach dom nr 56 z ok. XIX wieku
- 3) ochronę prawną stanowisk archeologicznych wg ewidencji konserwatorskiej,
- 4) ochronę wskazanych rzeźb, krzyży i kapliczek przydrożnych, dla których obowiązują następujące ustalenia:
 - a) zachowanie formy i detali architektonicznych,
 - b) zapewnienie swobodnego dostępu,
- 5) ochronę miejsca pamięci narodowej – mogiła zamordowanych 24 sierpnia 1943r. na cmentarzu w Lisowie, dla którego obowiązuje zapewnienie swobodnego dostępu,
- 6) dla obiektów wymienionych w pkt.2) obowiązuje zachowanie formy i detali architektonicznych i ochrona zgodnie z przepisami odrębnymi,
- 7) dla stanowisk archeologicznych, o których mowa w pkt.3) obowiązuje:
 - a) zapewnienie warunków dla nadzoru archeologicznego lub badań archeologicznych w przypadku podejmowania działań zmierzających do zmiany dotychczasowego zagospodarowania,
 - b) przy wydawaniu decyzji o pozwoleniu na budowę wymaga się podania informacji o obecności stanowiska archeologicznego i ustawowych obowiązkach wynikających z tego faktu.

Wyznaczone zostały tereny zabudowy mieszkaniowej mieszanej (jednorodzinnej i zagrodowej) (...), dla których wprowadza się ustalenia dotyczące kształtowania zabudowy w strefie ochronnej układów ruralistycznych:

- a) rzut budynków prostokątny, wydłużony boki prostokąta obrysu rzutu budynku w proporcjach od 1:2, do 1:4 nawiązujących do istniejących obiektów drewnianych i kamienno-drewnianych,
- b) budynki parterowe z użytkowym poddaszem,
- c) dachy dwuspadowe, symetryczne, z kalenicą równoległą do dłuższego boku budynku,
- d) naturalne materiały wykończeniowe nawiązujące do lokalnej tradycji tj. kamienne podmurówki i słupy w stodołach, szalowane drewnem ściany,
- e) układ budynków na działce nawiązujący do tradycyjnego zagospodarowania – budynek mieszkalny od frontu, przy ulicy usytuowany szczytowo lub kalenicowo w zależności od tradycji lokalnej, budynki gospodarcze w głębi działki.

Zmiana nr 3 Miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gminy Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)

Ochrona zabytków architektury oraz zabytków archeologicznych a także stref ochrony konserwatorskiej i układów ruralistycznych zawarta jest w następujących paragrafach:

Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

§ 23

Wprowadzono ochronę krajobrazu kulturowego poprzez wyznaczenie stref ochrony konserwatorskiej:

- 1) **strefę ochrony konserwatorskiej** – obejmującej obiekty, zespoły i obszary zabytkowe oraz układy przestrzenne (wpisane do rejestru zabytków) o wysokich walorach zabytkowych, oznaczoną na rysunku zmiany planu symbolem KR;
- 2) **strefy częściowej ochrony konserwatorskiej** - obejmującej obiekty, zespoły i obszary zabytkowe oraz układy przestrzenne o walorach zabytkowych (wpisane do gminnej ewidencji zabytków), oznaczoną na rysunku zmiany planu symbolem KZ;
- 3) **strefę archeologicznej ochrony biernej** – obejmującą potencjalne obszary badań i obserwacji archeologicznych, oznaczoną na rysunku zmiany planu symbolem K;
- 4) **strefę obserwacji archeologicznej** – obejmującą tereny dolin rzeki Czarnej Nidy i częściowo Morawki, gdzie wysoce możliwe jest występowanie zabytków archeologicznych poza strefami opisanymi w pkt. 3), oznaczoną na rysunku zmiany planu symbolem AR.

§ 24

Strefy ochrony konserwatorskiej KR ustanowiono w następujących miejscowościach:

- 1) Brzeziny - dla ochrony istniejącego zespołu kościelnego; gdzie w strefie znajdują się obiekty wpisane do rejestru zabytków:
 - cmentarz parafialny stary (nr rej. A 429),
 - cmentarz parafialny (nr rej. A 430),
 - zespół kościoła parafialnego P.W. Wszystkich Świętych z kościołem (nr rej. A 428/1), ogrodzeniem, plebanią (nr rej. A 428/3 1) oraz z cmentarzem (nr rej. A428/2 1);
- 2) Drochów Dolny – dla ochrony istniejącego zespołu dworskiego; gdzie w strefie znajdują się obiekty wpisane do rejestru zabytków:
 - zespół dworu z dworem (nr rej. A 432/1), parkiem, stawem i ogrodzeniem (nr rej. 432/2);
- 3) Morawica – dla ochrony istniejącego założenia dworsko-parkowego; gdzie w strefie znajdują się obiekty wpisane do rejestru zabytków:
 - kaplica (nr rej.434) z parkiem krajobrazowym (nr rej.435).

W strefach ochrony konserwatorskiej KR obowiązują zasady wynikające z przepisów odrębnych odnoszących się do ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz niniejsze ustalenia:

- 1) nakaz dostosowania nowej zabudowy do historycznej kompozycji przestrzennej oraz nawiązania form współczesnych do lokalnej tradycji architektonicznej;
- 2) dopuszcza się adaptację obiektów zabytkowych dla nowych celów pod warunkiem zachowania formy;
- 3) nakaz ochrony obiektów małej architektury związanych z kompozycją zespołów i obiektów zabytkowych (ogrodzenia, słupki graniczne, kapliczki);
- 4) nakaz nawiązania przy przebudowie układów komunikacyjnych do historycznego rozplanowania ulic i placów, ich przekrojów i szerokości, nawierzchni, historycznych linii zabudowy;
- 5) nakaz utrzymania w niezmienionym kształcie cieków wodnych i stawów;

- 6) nakaz nawiązania przy zagospodarowywaniu działek budowlanych do dawnych podziałów własnościowych;
- 7) nakaz ochrony i rewitalizacji istniejącej zieleni zabytkowej, w tym: utrzymanie, rewitalizacja i rekonstrukcja układu kompozycyjnego;
- 8) zakaz niszczenia, elementów naturalnych w tym rzeźby terenu, sieci wodnej, zieleni śródpolnej;
- 9) zakaz wprowadzania nowych dominant architektonicznych.

§ 25

Strefy częściowej ochrony konserwatorskiej KZ ustanowiono w następujących miejscowościach: Bieleckie Młyny, Brudzów, Brzeziny, Chałupki, Chmielowice, Dębska Wola, Drochów Dolny, Nida, Radomice, Morawica – dla ochrony obiektów wpisanych do ewidencji zabytków.

W strefach częściowej ochrony konserwatorskiej KZ obowiązują zasady wynikające z przepisów odrębnych, odnoszących się do ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz niniejsze ustalenia:

- 1) nakaz dostosowania nowej zabudowy do historycznej kompozycji przestrzennej oraz nawiązania form współczesnych do lokalnej tradycji architektonicznej;
- 2) dopuszcza się adaptację obiektów zabytkowych dla nowych celów pod warunkiem zachowania formy;
- 3) nakaz ochrony obiektów małej architektury związanych z kompozycją zespołów i obiektów zabytkowych (ogrodzenia, słupki graniczne, kapliczki);
- 4) nakaz nawiązania przy przebudowie układów komunikacyjnych do historycznego rozplanowania ulic i placów;
- 5) nakaz utrzymania w niezmienionym kształcie cieków wodnych i stawów;
- 6) nakaz ochrony i rewitalizacji istniejącej zieleni zabytkowej, w tym: utrzymanie, rewitalizacja i rekonstrukcja układu kompozycyjnego;
- 7) zakaz niszczenia, usuwania i zmiany elementów naturalnych w tym rzeźby terenu, sieci wodnej, zieleni śródpolnej;
- 8) zakaz wprowadzania nowych dominant architektonicznych.

§ 26

W strefie archeologicznej ochrony biernej K ustanowionej w celu ochrony wartości naukowych i poznawczych stanowisk archeologicznych (zabytków) obowiązują przepisy odrębne odnoszące się do ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz następujące ustalenia:

- 1) prowadzenie prac ziemnych oraz podejmowanie działań zmierzających do zmiany dotychczasowego zagospodarowania w granicach tych stref wymaga zapewnienia warunków dla prowadzenia badań archeologicznych w formie badań wykopaliskowych, badań sondażowych lub nadzoru archeologicznego;
- 2) przy wydawaniu decyzji o pozwoleniu na budowę wymagane jest podanie informacji o obecności stanowiska archeologicznego;
- 3) nakaz uzgodnienia z organem właściwym w sprawach ochrony zabytków działań polegających na prowadzeniu robót budowlanych w tym robót ziemnych, prac

melioracyjnych itp. oraz uzyskania szczegółowych ustaleń konserwatorskich odnośnie do zakresu i rodzaju niezbędnych badań archeologicznych.

§ 27

Ponadto ustanowiono **strefę obserwacji archeologicznej AR** w centralnej części strefy Dolin rzecznych Czarnej Nidy, Morawki (VI), w której podejmowanie działań zmierzających do zmiany dotychczasowego zagospodarowania nieruchomości wymaga opinii organu właściwego w sprawach ochrony zabytków oraz zapewnienia badań archeologicznych w formie nadzoru archeologicznego.

Wymagania wynikające z potrzeb kształtowania przestrzeni publicznej:

§ 28

Na całym obszarze objętym zmianą planu wprowadza się zasadę kształtowania przestrzeni publicznych poprzez:

- 1) koncentrację usług w kontynuacji i uzupełnieniach istniejącej zabudowy usługowej w historycznych wsiach,
- 2) zachowanie historycznych placów, ciągów pieszych, zieleńców, skwerów,
- 3) porządkowanie zagospodarowania dróg publicznych w obszarach historycznych wsi i nowej zwartej zabudowy, w tym porządkowanie nawierzchni dróg i realizacja chodników z wykorzystaniem naturalnych materiałów budowlanych – drobnowymiarowych.

Gminna Ewidencja Zabytków

Karty Gminnej Ewidencji Zabytków zostały zaktualizowane i wykonane w 2017 roku, oraz przyjęte przez Burmistrza Miasta i Gminy Morawicy zarządzeniem nr OSO.0050.153.2017. Od ostatniej aktualizacji dokonano następujących zmian w Gminnej ewidencji zabytków:

- zarządzeniem nr OSO.0050.127.2019 Burmistrza Miasta i Gminy Morawica z dnia 28 października 2019 roku ujęto w Gminnej Ewidencji Zabytków dwa dodatkowe obiekty: figura przydrożna św. Jana Nepomucena w Bilczy oraz pomnik upamiętniający mieszkańców Woli Morawickiej.

- zarządzeniem nr OSO.0050.29.2020 Burmistrz Miasta i Gminy Morawica z dnia 4 marca 2020 roku dokonał zmian w Gminnej Ewidencji Zabytków dodając do zapisów wyżej wymienionych kart informację o numerze działek, na których się znajdują.

- zarządzeniem nr OSO.0050.41.2021 z dnia 15 marca 2021 roku dokonał zmiany dotyczącej nazwy obiektu z „Pomnik upamiętniający mieszkańców Woli Morawickiej poległych podczas II wojny światowej” na „Miejsce pamięci ze współczesnym pomnikiem upamiętniającym mieszkańców Woli Morawickiej poległych podczas II wojny światowej”.

Rada Miejska w Morawicy przyjęła **uchwałę nr LXXVIII/706/24 z dnia 28 marca 2024 r.** w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków Miasta i Gminy Morawica, w której szczegółowo określa zasady udzielania dotacji

celowej z budżetu Miasta i Gminy Morawica na sfinansowanie lub dofinansowanie przedsięwzięć związanych z pracami konserwatorskimi, restauratorskimi lub robotami budowlanymi przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków Miasta i Gminy Morawica.

Przedmiotem dotowania mogą być prace, które zostaną wykonane w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji lub prace, które zostaną wykonane w ramach realizacji zadań inwestycyjnych objętych Rządowym Programem Odbudowy Zabytków. Dotacja może być udzielona osobie fizycznej, osobie prawnej lub jednostce organizacyjnej na wniosek, stanowiący załącznik do uchwały.

5.2. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

Położenie, podziały administracyjne, przyroda i zarys historii obszaru gminy

Gmina Morawica leży w powiecie kieleckim województwa świętokrzyskiego. Powierzchnia gminy wynosi 14 038 ha, czyli około 140 km². Terytorium gminy zajmuje część powierzchni dwóch makroregionów fizyczno-geograficznych – Wyżyny Kieleckiej i Niecki Nidziańskiej, oraz część powierzchni dwóch mezoregionów – Wyżyny Kieleckiej i Pogórza Szydłowskiego. Na klimat w gminie Morawica wpływ ma głównie ukształtowanie terenu typowe dla Wyżyny Kieleckiej. Krajobraz ma charakter wyżynny i górzysty, poza dość rozległymi i płaskimi terenami otwartymi, występują tu także dość licznie padoły pogrążone pomiędzy grzbietami okolicznych garbów i wzniesień. Gmina charakteryzuje się większą surowością klimatu niż gminy ościenne – średnie roczne temperatur są niższe (7,1 °C), wilgotność większa (80%), a pokrywa śnieżna zalega dłużej (100 – 120 dni). Pod względem geologicznym gmina jest położona na terytorium rdzenia paleozoicznego Gór Świętokrzyskich. W części przypadającej w udziale Wyżynie Kieleckiej dominują reliktywne formy geomorfologiczne fałdowań hercyńskich z ery paleozoicznej. Skały osadowe paleozoiku są przykryte utworami młodszymi z ery mezozoicznej oraz zwałami polodowcowymi z okresu czwartorzędu. W części leżącej na Pogórzu Szydłowskim położenie głębinowe zajmują skały osadowe paleozoiku i mezozoiku, przypowierzchniowo zaś – zalegają wapienie z okresu miocenu, przykryte okrywą polodowcową z okresu czwartorzędu. W gminie występują liczne złoża geologiczne: piasków i żwirów, wapieni i margli, kalcytu oraz skał ilastych. Część terytorium gminy Morawica jest zajmowana przez szereg następujących obszarów chronionych:

- Rezerwat Przyrody Radomice,
- Podkielecki Obszar Chronionego Krajobrazu,
- Chmielnicko-Szydłowski Obszar Chronionego Krajobrazu,
- Chęcińsko-Kielecki Obszar Chronionego Krajobrazu,
- Obszar Natura 2000 „Ostoja Sobkowsko-Korytnicka”,
- Obszar natura 2000 „Dolina Czarnej Nidy” oraz
- pomniki przyrody.

Całość chronionych obszarów zajmuje 11 139,62 ha powierzchni gminy. Ochronie podlegają cenne przyrodniczo siedliska zajęte przez bytujące tu licznie zagrożone, objęte ochroną gatunki roślin. Do siedlisk objętych ochroną należą: łęg jesionowy, kontynentalny grąd wysoki, ols porzeczkowy, subkontynentalny bór mieszany, świetlista dąbrowa, bór trzcinkowy, ols i łęg, bór sosnowy i mieszany, torfowiska niskie, przejściowe i wysokie – mszary i bagna oraz bagna przekształcające się w mszary, murawa kserotermiczna, piaski wapienne *Koelerion galucae*, torfianka, starorzeczka. Zwierzęta i rośliny które z kolei zostały tu objęte ochroną to: cis (drzewo albo krzew), 8 gatunków storczyków (rośliny zielne), piskorz (ryba), koza (ryba), skójka gruboskorupowa (mięczak - małż), poczwarówka zwężona (mięczak - małż), poczwarówka jajowata (mięczak - małż), czerwонецzyk nieparek (motyl dzienny), kumak nizinny (płaz), lucerna kolczastostrąkowa (roślina zielna), czerwонецzyk fioletek (motyl dzienny), modraszek telejus (motyl dzienny), minóg ukraiński (ryba), głowacz białopłetwy (ryba), trzepla zielona (ważka), bóbr (ssak), wydra (ssak) i traszka grzebieniasta (płaz). Przez środek gminy z północnego zachodu na południowy wschód biegnie Korytarz Ekologiczny Doliny Nidy. Pomnikami przyrody są:

- wychodnia skalna piaskowców „Diabelski Kamień”
- założenia kamieniołomów w Woli Morawickiej.

W Chalupkach znajduje się dawny kamieniołom, który należy do Geoparku Świętokrzyskiego Światowego Geoparku UNESCO. Lesistość gminy wynosi 26,2%, lasy zarządzane są przez Nadleśnictwa: Kielce, Daleszyce, Chmielnik. Łącznie kompleksy leśne w gminie zajmują 3 681,92 ha. Sosna stanowi około 60% drzewostanu, jodła – 17%, modrzew – 10%, buk – od 6. do 7.%, dąb – około 5%. Inne drzewa – brzoza, olcha i grab oraz inne – mają marginalny udział w strukturze drzewostanu na poziomie od 1. do 2.%. Przez gminę przepływają dwa główne ciek wodne: Czarna Nida z dopływami oraz Morawka z dopływami.

W gminie znajdują się następujące sołectwa: Bieleckie Młyny, Bilcza, Brudzów, Brzeziny, Chałupki, Chmielowice, Dębska Wola, Drochów Dolny, Drochów Górny, Dyminy, Kawczyn, Kuby Młyny, Lisów, Łabędziów, Morawica, Nida, Obice, Piaseczna Górka, Podwole, Radomice I, Radomice II, Wola Morawicka, Zaborze, Zbrza.

Większość miejscowości w gminie Morawica ma średniowieczną metrykę. Najbardziej znaczącymi miejscowościami były wówczas Lisów i Brzeziny, gdzie powstały parafie i fundowano kościoły. Pierwsze wzmianki o parafii w Lisowie pochodzą z 1119 roku, w 1326 roku płaciła tzw. świętopietrze. Jan Długosz podaje, że w 1470 roku w miejscowości istniał drewniany kościół, posiadający trzech kolatorów: Lisowskich herbu Róża, Piotra Budkowskiego, herbu Kopaszyna oraz Jana Soleckiego herbu Ostoja. We wsi były role kmiece, karczma i sadzawka. Kolejnymi właścicielami Lisowa byli Duninowie, fundatorowie nowego murowanego kościoła pod wezwaniem św. Mikołaja (konsekrowanego w 1598 roku). W XVII wieku Lisów będący w kluczu maleszowskim, należy do rodziny Krasińskich, którzy w 1645 roku dobudowują do kościoła parafialnego kaplicę św. Barbary, będącej mauzoleum ich rodu. Ostatni przedstawiciel Krasińskich – Stanisław zmarł w 1762 roku.

Brudzów a także Chmielowice były wsiami rycerskimi należącymi do Klemensa Jelitko herbu Jelita, istniejącymi już przed 1408 rokiem. Kronikarz Jan Długosz podaje, że w latach 1470-1480 położony w parafii św. Andrzeja Apostoła w Lisowie – Brudzów posiadał dwór, folwarki, łąny kmiece, zagrody i karczmy. W 1540 roku w Brudzowie istniał dwór, karczma, młyn z sadzawką a wieś należała do Piotra Borka. W XVII/XVIII wieku była natomiast własnością Grabkowskich.

W drugiej połowie XV wieku we wsi Chmielowice znajdowały się trzy folwarki rycerskie i łąny kmiece. W 1508 roku należała ona do Jana Łukowskiego, natomiast w drugiej połowie XVII wieku w źródłach pojawiają się jako właściciele Trzebińscy, w XVIII wieku Szaniawscy, a później przechodzi do Baierów. W 1848 roku wraz z Dębską Wolą, Kawczynem, Łukową i Zbrzą został sprzedany Męczykowski.

Miejscowość Zbrza (wzmiankowana już w 1375 roku jako Debrz, Debrza) oraz Wola Dębska (Wola Debrzka) była w 1508 roku w posiadaniu Thrzeski z Debrzy, a w 1540 roku – Feliksa Trzeski. W 1662 roku właścicielem był Mikołaj Sierakowski, w 1668 roku – Jan Biederman.

W Zaborzu również istniał folwark szlachecki. Jan Długosz podaje, że we wsi były łąny kmiece i zagroda. W 1540 roku należała do Mikołaja Zaborskiego, wzmiankowany jest w niej dwór. Pod koniec XVII wieku majątek przeszedł w ręce Grabkowskich, w XIX wieku należał do Czaplickich.

Obice (których częścią są również późniejsze Chałupki) należała w 1540 roku do Jana Morawickiego i Jana Wałżnickiego, natomiast w 1573 roku do rodziny Nosalskich.

Parafia pod wezwaniem Wszystkich Świętych i WNMP w Brzezinach została erygowana w 1440 roku. Należały do niej wsie: Bilcza, Morawica, Wola Morawicka i Brzeziny. W 1573 roku Brzeziny należały do Mikołaja Ostrowskiego i jego braci oraz w części do Anny Grabkowskiej. W 1645 rozpoczęto budowę a w 1675 roku konsekrowano nowy budynek, murowany w miejsce drewnianego kościółka. Wówczas parafia obejmuje takie miejscowości jak: Bieleckie Młyny, Bilcza (wzmiankowana w XV wieku jako własność biskupów krakowskich), Bobrza, folwark Boszki, Brzeziny, młyn Drogoszek, Kowala, Kuby, Lurowizna, Nida (wzmiankowana w XV wieku jako własność biskupów krakowskich), Podwole, Morawica, Ostrów, Wola Morawicka, Zbrza i Dębska Wola. W XIX wieku Brzeziny były siedzibą gminy.

Również w XV wieku wzmiankowany jest Drochów (Grochów), leżący w parafii Chomentów. W 1540 roku właścicielem wsi jest Jan Morawicki. W 1573 roku znajdują się 2 łąny. W XVIII wieku nadal należy do Morawickich z Morawicy.

Najważniejsza miejscowości w gminie – Morawica – wzmiankowana jest już w XII wieku, a następnie w dokumencie księcia Bolesława Wstydlwego w XIII wieku (dotkliwie zniszczona przez Tatarów). W średniowieczu miejscowość należała do rodu Morawickich herbu Jelita. W 1540 roku należała do Jana Morawickiego a w 1573 roku do Laurentego, Marcina i Michała Morawickich. Na początku XIX wieku właścicielami dóbr stali się Wodziczcy, a od 1837 roku Edward Oraczewski, który uczynił z miejscowości znaczący ośrodek. Wybudował nowy dwór, park z kaplicą, oranżerię, wozownię, nowe zabudowania folwarczne, młyn, karczmę, gorzelnie oraz szkołę. W 1861 roku przeprowadził uwłaszczenie chłopów. Rozwój majątku kontynuował jego syn Ludwik.

Po uzyskaniu niepodległości Morawica stała się ośrodkiem gminy, a w 2017 roku uzyskała prawa miejskie.

II wojna światowa spowodowała na terenie gminy bardzo duże straty. W dniach 12-16 stycznia 1945 r. rozegrała się tu jedna z największych bitew pancernych na ziemiach polskich, w której brało udział ok. 1000 czołgów i innych pojazdów. W bitwie siły 4 Armii Pancernej (Armia Czerwona) rozbiły jednostki niemieckiego 24 Korpusu Pancernego, a zniszczeniu uległy w znacznej mierze miejscowości Lisów, Chałupki, Maleszowa, Zaborze i Skrzelczyce.

12 stycznia rozpoczęła się ofensywa wojsk radzieckich I Frontu Ukraińskiego wyprowadzona w kierunku zachodnim z przyczółka baranowsko-sandomierskiego. Jednostki 4 Armii Pancernej dowodzonej przez gen. Dmitrija Leluszenkę, składające się z 10 Korpusu Pancernego oraz 6 Gwardyjskiego Korpusu Zmechanizowanego (a także innych samodzielnych jednostek) posuwały się szybkim marszem z rejonu Rakowa i Szydłowa z celem zajęcia węzła drogowego w Chęcinach. Tym samym w obszarze jej działania znalazły się tereny dzisiejszej gminy Morawica. Przed rozpoczęciem ofensywy z przyczółka była ona uzbrojona w 482 czołgi T-34/85, 63 czołgi ciężkie IS-2 oraz 113 dział samobieżnych SU-76 i SU-85. Naprzeciw radzieckiej 4. armii stały niemieckie wojska XXIV Korpusu Pancernego dowodzonego przez gen. Walthera Nehringa. W jego skład wchodziły 16. i 17. Dywizja Pancerna oraz 20. Dywizja Grenadierów Pancernych. Silne wzmocnienie stanowił 424. Batalion Czołgów Ciężkich posiadający w ciężkie czołgi typu Tygrys i Tygrys II oraz 614. Batalion Niszczycieli Czołgów uzbrojony w działa samobieżne typu Elefant. W rezultacie zetknięcia się tych ogromnych sił na obszarze od Pierzchnicy do Chęcin doszło do bitwy pancernej. Starcie rozpoczęło się w godzinach wieczornych 12 stycznia pod Maleszową, a następnie na kierunku uderzenia Armii Czerwonej znalazły się Piotrkowice, Lisów, Zaborze i Zalesie (Brudzów). Do najkrwawszych walki doszło 13 stycznia pod Lisowem, który w znacznej mierze został zniszczony ogniem artylerii, m. in. wyrzutni rakietowych Nebelwerfer. W czasie zaciętych walk pod Lisowem zginął dowódca operującej tam 61. Świerdłowskiej Brygady Pancerniej, pułkownik Mikołaj Grigoriewicz Żukow oraz dowódca niemieckiego 424. batalionu czołgów ciężkich, major Semisch. W kolejnych dniach brygady pancerne 4 Armii posuwały się w kierunku Morawicy, która została zdobyta 15 stycznia (po zaciętej walce o most) oraz równolegle przez północno-wschodnią część dzisiejszej gminy (Radomice, Łabędziów, Bieleckie Młyny, Kuby Młyny). W rejonie wsi Bieleckie Młyny zostało otoczone i zniszczone podczas odwrotu przez Nidę niemieckie ugrupowanie pancerne, z którego duża część pojazdów utknęła w bagiennym terenie lub zatonała w rzece.

W wyniku przejścia frontu znaczna część miejscowości była poważnie zniszczona. Zginęło ponad 70 mieszkańców, a dalszych kilkudziesięciu było rannych. Wiele rodzin zostało pozbawionych całego dobytku. Na polach pozostało kilkaset pojazdów wojskowych, a rozminowywanie terenu trwało jeszcze wiele miesięcy. W czasie powojennej odbudowy poszczególnych miejscowości elementy wraków były chętnie wykorzystywane przez mieszkańców w gospodarstwach, a także do tworzenia przydrożnych kapliczek i krzyży wotywnych, które stały się elementem krajobrazu kulturowego gminy Morawica.

W okresie PRL uruchomiono na terenie gminy Kopalnię Wapienia Morawica, Kopalnię Dolomitu „Radkowice” oraz dwie kopalnie marmurów pińczowskich – w Woli Morawickiej i Łabędziowie.

Charakterystyka krajobrazu kulturowego i zasobów dziedzictwa

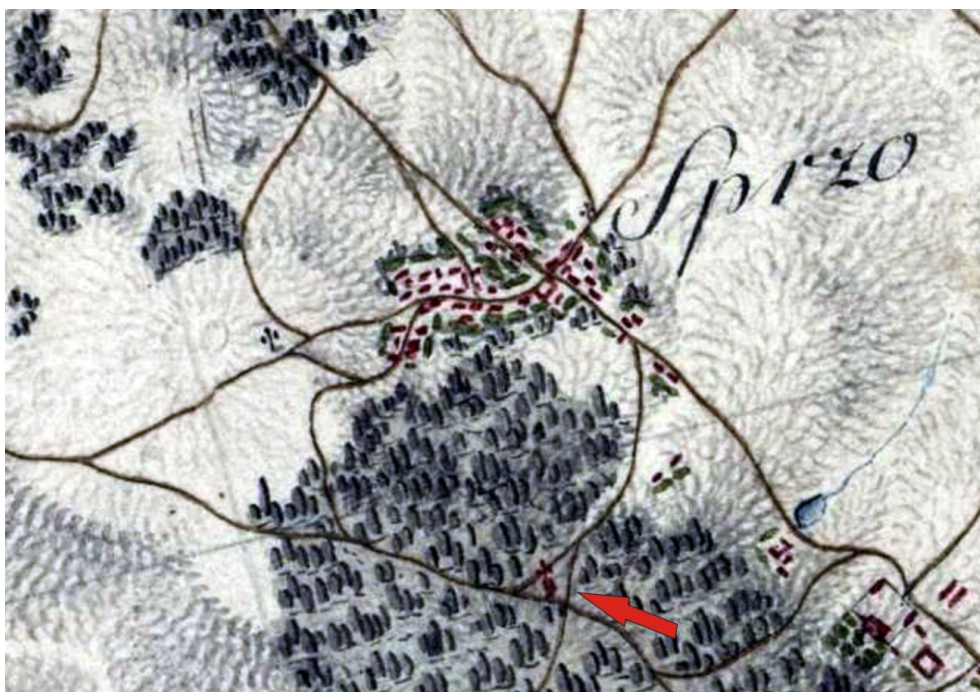
Krajobraz kulturowy to postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka. Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego służy kultywowaniu tożsamości społeczności lokalnych (małe ojczyzny), regionów i państwa. Wobec tego konieczne jest utrzymanie i eksponowanie jego wartości, poprzez podejmowanie działań odnoszących się zarówno do ochrony dziedzictwa kulturowego, jak i środowiska przyrodniczego. Przedmiotem ochrony powinno być: ukształtowanie terenu, jego pokrycie (przyrodnicze i kulturowe) oraz tradycje zagospodarowania. Na obszarze gminy Morawica krajobraz kulturowy tworzą historyczne układy ruralistyczne, zabytki budownictwa, zespoły sakralne, cmentarze, miejsca pamięci, kapliczki i krzyże oraz nieruchome zabytki archeologiczne.

Krajobraz kulturowy w gminie Morawica zdominowany jest przez współczesne przekształcenia w postaci usytuowania kopalń (kamienia, gliny), zakładów przemysłowych, budowy nowych dróg, poszerzania starych ciągów komunikacyjnych. Szczególnie jest to widoczne w północnej części gminy, która stała się również „sypialnią” Kielc (Bilcza, Radomice, Morawica, Nida). Południowa część bardziej zachowała dawny wiejski i dworski krajobraz w postaci utrwalonego układu dróg (Lisów, częściowo Chałupki, Dębska Wola, Zbrza, Drochów Dolny, Zaborze, Brudzów). Co charakterystyczne większość wsi ma charakter zabudowy skupiony (wieś wielodrożnica lub okolnica). Do dziś widoczne jest to w miejscowościach: Zaborze (ulice Dworska, Leśna, Spacerowa), Chmielowice (ul. Okrężna, Spacerowa i Szkolna), Lisów (część ulicy Kieleckiej, Kościelna, Gliniana, Szkolna, wraz z drogami wyprowadzającymi z miejscowości: Cicha, Dworska, Spacerowa).

Ul. Kościelna w Lisowie.

Widoczne są nadal układy zabudowy wsi typu ulicówka: Drochów Górny, Drochów Dolny (ul. Wspólna i Ogrodowa, na końcu której zachowany jest zespół dworsko-parkowy, zamykający od zachodu zabudowania miejscowości). Podobny układ ma Dębska Wola z ulicą Szlachecką i dawnym zespołem dworsko - parkowym. Wsią ulicówką były i są nadal czytelne w zabudowie - Brzeziny – ul. Chęcińska, z zachowanymi jeszcze dość licznie drewnianymi domami, zespołem kościelnym w części środkowej. Ciekawymi w swoim rozplanowaniu zabudowy jest wieś Zbrza i Chałupki, w swoim kształcie oddające ukształtowanie terenu i warunki naturalne. Zbrza ulokowana u stóp Baraniej Góry, jest wielodrożnicą z najstarszymi ulicami: Starą, Górą, Wąwóz, św. Tekli prowadzącą na szczyt wzniesienia, na którym znajduje się kapliczka św. Tekli. Sama nazwa miejscowości jest nazwą bardzo archaiczną. W dokumentach średniowiecznych występuje pod nazwą Debrz, Debrza, Dbrza, co oznacza wypływ wody, źródło (stąd też nazwa Dębska Wola, w średniowiecznych dokumentach występująca jako Debrzka Wola).

Zbrza na mapie Galicji zachodniej z lat 1801-1804 z zaznaczoną kapliczką św. Tekli na szczycie Baraniej Góry.

Natomiast najstarsza część Chałupek (obecna ulica Garncarska i Ceramiczna) swoje ukształtowanie zawdzięcza położeniu między ciekim wodnym a wychodnią skalną.

Inną kategorią wsi, które swoje obecne rozplanowanie zawdzięczają „nowemu urządzeniu” z pierwszej połowy XIX wieku są Nida, Bilcza i Radomice. Wsie te należały od średniowiecza do końca XVIII wieku do biskupów krakowskich. Po sekularyzacji stały się wsiami rządowymi. Zlikwidowano wówczas starą zabudowę i rozplanowano nową z prostymi ulicami (Nida, która przed XIX wiekiem była wsią typu okolnica) lub kilkoma drogami krzyżującymi się pod kątem prostym (Radomice, dawniej wielodrożnica). W Morawicy najstarszymi zachowanymi drogami są ulice: Kielecka, Pińczowska, Polna, Górnica, Złota i Spacerowa.

Na dawną zabudowę tych miejscowości składają się zazwyczaj drewniane domy, często z murowaną z kamienia ścianą szczytową, budowane na planie prostokąta, z dwuspadowym dachem, szalowane deskami nabijanymi w różnych kierunkach (malowanymi na kolor brązowy i zielony), z dekoracją snycerską pod okapem, usytuowane zazwyczaj frontem do drogi. Charakterystyczne są murowane z kamienia stodoły w konstrukcji mieszanej (pełne ściany szczytowe, dłuższe ściany - słupowe, między słupami deskowanie), murowane obory, kamienne piwniczki ziemne, często kamienne, murowane ogrodzenia. Z racji dostępności różnych rodzajów skał również znacznie większe budowle jak dwory, karczmy, plebanie, młyny były murowane. W przeszłości młyny znajdowały się praktycznie w każdej miejscowości. Do naszych czasów dotrwały dwa murowane młyny w Bieleckich Młynach oraz Morawicy. W krajobrazie zaznaczają się również wapienniki zachowane w Chałupkach (ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków) oraz w Dębskiej Woli.

Murowane stodoły w Nidzie.

Murowana piwnica ziemna w Zaborzu (prawdopodobnie pozostałość zespołu folwarcznego).

Drewniana chałupa z końca XIX wieku w Brzezinach (ujęta w Gminnej Ewidencji Zabytków).

Kolejnym elementem krajobrazu kulturowego są zespoły dworsko-parkowe, które znajdują się w Drochowie Dolnym (dwór w ruinie, park ze stawami i ogrodzenie), Dębskiej Woli (dobrze utrzymany park, przebudowany dwór na szkołę), park w Morawicy, pozostałość budynków folwarcznych w Obicach. W miejscowościach takich jak Zaborze, Lisów, Radomice o dawnych złożeniach świadczy jedynie nazwa ulicy – Dworska, Stara Wieś, Dwór.

Park z ogrodzeniem w Drochowie Dolnym.

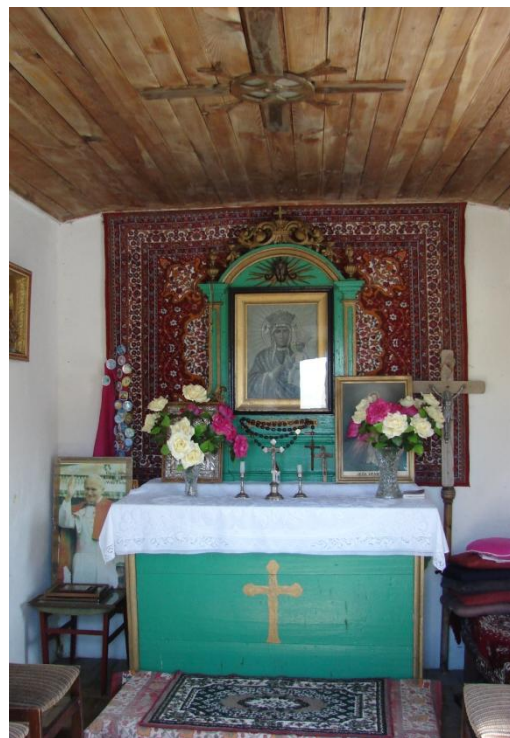
Nieodłącznym elementem krajobrazu są zabytki sakralne: zespoły kościelne, kaplice i kapliczki przydrożne, figury i krzyże przydrożne. Na terenie gminy Morawica znajdują się dwa zespoły sakralne wpisane do rejestru zabytków: w Lisowie i Brzezinach. Obydwie parafie mają średniowieczną metrykę, natomiast murowane kościoły zostały wybudowane w XVII wieku w stylu barokowym, na miejscu gotyckich kościołów drewnianych. Obydwa znajdują się na widocznym wzniesieniu, górując nad okolicą. Kościół w Lisowie został wzniesiony przez właścicieli Lisowa - ród Duninów oraz doposażony przez kolejnych właścicieli – Krasińskich, którzy przeznaczili dobudowaną do niego kaplicę św. Barbary na swoje mauzoleum. W XIX wieku w krajobrazie pojawiają się kaplice – w Nidzie p.w. Nawiedzenia NMP (drewniana, kryta gontem z sygnaturką, z mensą i ołtarzem, w którym znajduje się obraz Matki Bożej) oraz podobna, murowana w Brudzowie. Wewnątrz również znajduje się mensa z nastawą ołtarzową, a w szczycie dachu sygnaturka. Obie kaplice pełniły prawdopodobnie funkcję wyjazdowych kaplic, które umożliwiały odprawianie mszy św. w miejscowościach bez kościoła. Podobną funkcję pełniła dworska kaplica Oraczewskich w Morawicy, która obecnie znajduje się w trwałej ruinie i jest częścią tzw. Kalwarii Świętokrzyskiej - współczesnego krajobrazu kulturowego.

Kościół i stara plebania w Brzezinach.

Kaplica Nawiedzenia NMP w Nidzie.

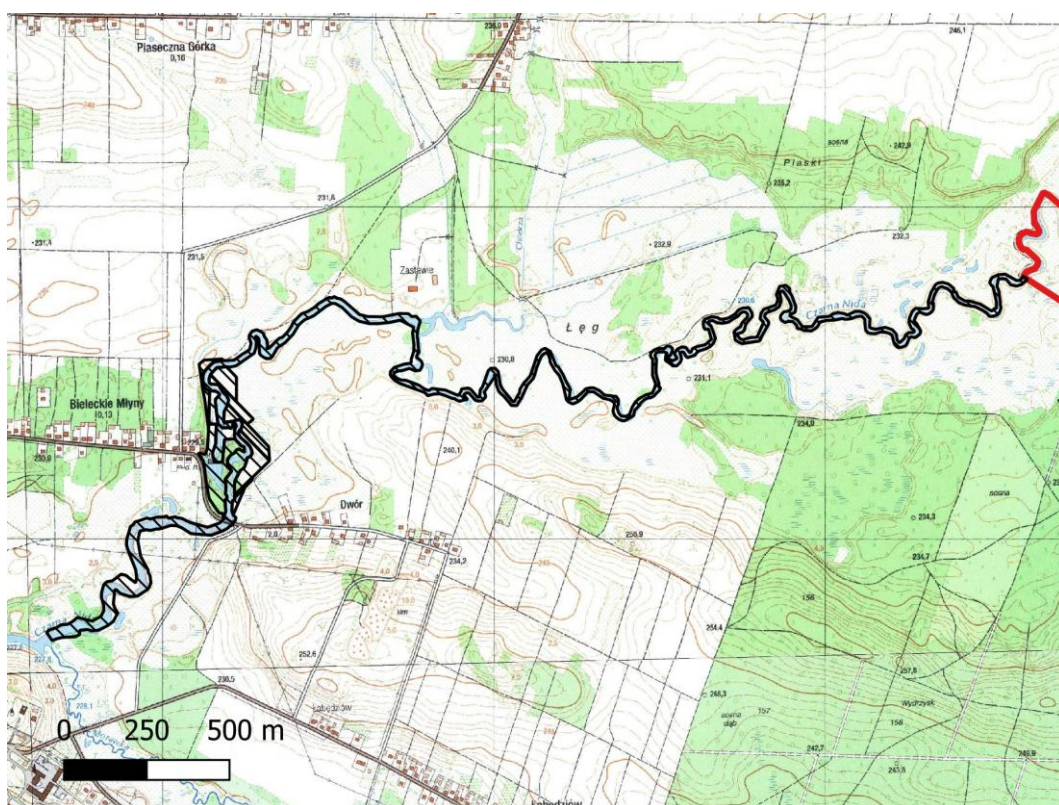
Kaplica MB w Brudzowie z figurą św. Jana Nepomucena przed frontem.

Najmniejszą formą architektoniczną zaznaczającą się w krajobrazie są kapliczki, figury i krzyże przydrożne. Najstarsze i najbardziej cenne są dwie figury św. Jana Nepomucena w Brudzewie i Bilczy. Są to barokowe figury datowane na przełom XVIII i XIX wieku oraz 1810 rok. Innym rodzajem tego typu architektury są murowane kapliczki słupowe z wnęką lub wnękami, w których znajdują się współczesne obrazy Matki Bożej, przykryte daszkiem wielospadowym z metalowym krzyżem. Jeszcze inną formą są kute krzyże na

kamiennych postumentach. Specyficznym rodzajem, wyróżniającym ten region, są metalowe krzyże wykonane z fragmentów czołgów i innych pojazdów bojowych, które pozostały po bitwie pancernej, która miała miejsce w 1945 roku. Część z nich powstała jako vota za ocalenie z czasu wojny. Do budowy kapliczek wykorzystywano lufy czołgów, bębny hamulcowe, piasty z kół jezdnych niemieckiego czołgu Tygrys II, obsady drążków skrętnych służących za elementy amortyzujące w czołgach i transporterach itp. Spis krzyży przydrożnych, które postuluje się do ujęcia w Gminnej Ewidencji Zabytków znajduje się w załączniku 3.

Część obszaru bitwy, na którym utknęło najwięcej pojazdów i czołgów znajduje się na terenie miejscowości Bieleckie Młyny i Łabędziów. Do tej pory w podmokłym terenie rozlewisk Czarnej Nidy znajdowane są pozostałości po bitwie. Konieczna jest ochrona tego miejsca zarówno w Wojewódzkiej i Gminnej Ewidencji zabytków oraz miejscowych planach zagospodarowania terenu jako *Miejsce Pamięci – teren walk pancernych w styczniu 1945 roku (13-15 I) tzw. największej bitwy pancernej na ziemiach polskich w II WŚ pomiędzy 4 Armią Pancerną Gwardii Armii Czerwonej a 16 i 17 Dywizją pancerną Wermachtu*.

Proponowany zakres ochrony przedstawia poniższa mapka. Obejmuje ona następujące działki: część 44/2, 491, 25, część 26, część 27, część 30, część 43 w miejscowości Łabędziów, 85/12, 85/11, część 76/11 w miejscowości Bieleckie Młyny.

Zasięg proponowanej ochrony *Miejsca Pamięci – teren walk pancernych w styczniu 1945 roku (13-15 I)*

Ostatnim analizowanym elementem krajobrazu są zabytkowe cmentarze wpisane do rejestru zabytków w Brzezinach (przykościelny, parafialny i parafialny stary) oraz ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków cmentarz przykościelny i cmentarz parafialny w Lisowie, a także cmentarz epidemiczny w tej miejscowości. Zarówno cmentarze w Lisowie

jak i Brzezinach posiadają liczne zabytkowe nagrobki w formie kamiennych lub żeliwnych krzyży. Dodatkowo cmentarz w Lisowie posiada aleje wysadzone żywotnikami. Wśród nagrobków wyróżnia się nagrobek Piotra Ejsmonda, ostatniego właściciela dóbr w Lisowie, nagrobek Jana i Katarzyny Głuszek, Michaliny i Szczepana Wesołowskich, masywny nagrobek w formie kolumny, wykonany z czerwonego piaskowca, nagrobek Jakuba i Marianny Strojwąg, rodziny Radłów, włościan z Obic z pięknie kutym krzyżem na postumencie. Innym wyjątkowym nagrobkiem jest w całości wykonany z żeliwa nagrobek Marianny Wiśniewskiej, z 1858 roku, na cmentarzu przykościelnym w Brzezinach.

Rodzaje kapliczek przydrożnych znajdujących się w Bilczy (figura św. Jana Nepomucena), Łabędziowie (krzyż wykonany z fragmentów czołgu), Morawicy (murowana kapliczka MB), Zbrzy (murowana, słupowa kapliczka św. Tekli) i Nidzie (metalowy, kuty krzyż na postumencie).

Rodzaje nagrobków na cmentarzu parafialnym w Lisowie oraz jedna z alej cmentarnych.

Zabytki archeologiczne

Zabytek archeologiczny to każdy ślad dawnej działalności człowieka znajdujący się na powierzchni ziemi lub w jej głębi, a także pod wodą. Zabytki tej kategorii dzielimy na ruchome i nieruchome. Zabytek ruchomy to wytwór pracy człowieka (przedmiot) w postaci narzędzi, broni, naczyń, ozdób itp., natomiast zabytek nieruchomy to m. in. pozostałości po osadach (budowlach), cmentarzach, warsztatach produkcyjnych, kopalniach, które ukryte są zazwyczaj pod powierzchnią ziemi (nazywane stanowiskami archeologicznymi). W przypadku odkrycia zabytków archeologicznych, np. w trakcie robót budowlanych należy wstrzymać wszelkie działania, zabezpieczyć miejsce odkrycia i zawiadomić właściwy WKZ, a jeśli to niemożliwe właściwego wójta, burmistrza lub prezydenta miasta.

W trakcie realizacji inwestycji i stwierdzenia jej kolizji ze stanowiskiem archeologicznym mają zastosowanie przepisy art. 31 i 32 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.), w którym nałożony jest obowiązek pokrycia kosztów badań archeologicznych w przypadku przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego. Rodzaj i zakres prac badawczych określa WKZ w drodze decyzji.

W granicach i w strefie ochrony stanowiska archeologicznego uzgodnieniu z WKZ podlegają projekty planów ogólnych, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji z zakresie lotniska użytku publicznego.

W momencie przypadkowego odkrycia zabytku archeologicznego należy zawiadomić o tym fakcie właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków lub właściwego wójta, prezydenta lub burmistrza.

Stanowiska archeologiczne są ewidencjonowane w WUOZ w postaci Kart Ewidencji Zabytku Archeologicznego Lądowego (KEZAL) wykonywanych w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP). W tym programie całe terytorium Polski podzielone jest na prostokąty (obszary), na których wykonywana jest inwentaryzacja i opracowanie stanowisk archeologicznych. Teren gminy Morawica leży na obszarach AZP o numerach 86-63, 87-63-2, 87-63, 88-62, 88-63, 89-62, 89-63. W Gminnej Ewidencji Zabytków znajduje się 167 kart zabytków archeologicznych (KEZAL).

Najwięcej stanowisk archeologicznych grupuje się wzdłuż rzek Czarna Nida i Morawka oraz ich dopływów (mniejszych cieków wodnych). Na mapie obrazującej stanowiska archeologiczne daje się zauważyć kilka skupisk osadniczych. Największe skupisko nad Czarną Nidą znajduje się w miejscowości Nida (39) i Zbrza (16), kolejne w Brudzowie (14) i Zaborzu (24) nad Morawką i jej dopływami. Mniejsze skupiska obserwujemy w Chmielowicach i Bilczy. Najstarsze osadnictwo sięga paleolitu schyłkowego a następnie mezolitu (Nida, Bilcza). W tych miejscowościach zarejestrowano pojedyncze ślady bytności człowieka. W miarę ocieplania się klimatu i zmian w przyrodzie konieczne było dostosowanie się do panujących warunków. Łowiecko - zbieracki styl życia został zastąpiony osiadłym. Z południa Europy napłynęła ludność uprawiająca ziemię i hodująca zwierzęta. W epoce neolitu wzrasta liczba osad i śladów osadniczych. Jest ich łącznie 17 –

w Brudzewie, Bilczy, Brzezinach, Dębskiej Woli, Drochowie, Nidzie, Obicach i Zaborzu. W kolejnej epoce w dziejach ludzkości – brązu, kiedy upowszechnił się wynalazek wytapiania metali i zaprzestano użytkowania narzędzi kamiennych i krzemiennych – liczba osad i cmentarzysk spada do 11. Natomiast w okresie wpływów rzymskich (pierwsze cztery wieki naszej ery) liczba osad, cmentarzysk i stanowisk produkcyjnych gwałtownie rośnie. Na terenie gminy Morawica znajduje się 40 stanowisk archeologicznych przypisanych do tej epoki (najwięcej w Chałupkach, Dyminach, Nidzie, Zaborzu i Zbrzy). Tak duża ilość stanowisk archeologicznych (głównie warsztatów produkcji dymarskiej, a także osad i cmentarzysk) w Nidzie i Zbrzy nad Czarną Nidą wiąże się z metalurgią żelaza. Region ten jest określany jako ośrodek nadnidziański (enklawa) starożytnego świętokrzyskiego centrum hutniczego. Wytop żelaza na większą skalę potwierdziły badania wykopaliskowe na stanowisku 8/45 w Bilczy, gdzie odkryto 2 uporządkowane piecowiska dymarskie, z których każde składało się z dwóch ciągów pieców posiadających po 2-3 piece w szeregu (łącznie 79 pieców). W trakcie budowy obwodnicy Morawicy na stanowisku Łabędziów 1/4 natrafiono między innymi na osadę i cmentarzysko kultury przeworskiej.

We wczesnym średniowieczu liczba osad znów maleje do 17 stanowisk. Na ten okres zaliczyć można stanowiska w Bilczy, Brudzewie, Chmielowicach, Nidzie, Obicach, Radomicach, Zaborzu i Zbrzy. Natomiast stanowiska archeologiczne (osady i ślady osadnicze) datowane na późne średniowiecze zarejestrowano w Brudzewie, Brzezinach, Chałupkach, Chmielowicach, Dębskiej Woli, Drochowie, Lisowie, Nidzie, Obicach, Zaborzu i Zbrzy. Świadczy to o rozwoju i ukształtowaniu się osadnictwa w tym okresie w takiej formie w jakiej istnieje ono do dzisiaj.

W Zbrzy, Nidzie i Bieleckich Młynach znajdują się tzw. gródki stożkowate datowane na wczesne lub późne średniowiecze. Stanowiska te są jednak słabo rozpoznane archeologicznie. Mimo to warto dokonać niewielkiej analizy wczesnośredniowiecznego ośrodka osadniczego nad Czarną Nidą. W Nidzie i Zbrzy – Chałupkach Zbrzańskich (ul. Zalesie) zadokumentowano odpowiednio w latach 70 –tych XX wieku oraz na początku XXI wieku tzw. gródki stożkowate – specyficzne formy grodów w formie kopca. Towarzyszą im liczne osady i ślady osadnicze datowane na wczesne i późne średniowiecze oraz okres nowożytny. Z uwagi na nowe urządzenie wsi Nida jakie zaszło w połowie XIX wieku trudno dziś w terenie określić, gdzie znajdowała się pierwotna wieś. Z pomocą przychodzi Mapa Galicji Zachodniej z lat 1801-1804 (<https://maps.arcanum.com/en/synchron/europe-18century-firstsurvey>), dzięki której można określić, że dawna wieś funkcjonująca jeszcze na początku XIX wieku znajdowała się przy ulicy Hosa oraz skrzyżowaniu z ul. Lurowizna i Łaziska. W krajobrazie kulturowym zachował się między innymi żeliwny krzyż na postumencie z 1912 roku (będący zapewne kontynuacją innych krzyży) usytuowany na kopcu, określający koniec zabudowań wiejskich. Wschodni kraniec zabudowań określał krzyż/kaplica, na miejscu którego stoi obecnie kaplica narodzenia NMP (według miejscowej legendy – informacja w karcie AZP dotyczącej stanowiska 17/40 w Nidzie). W trakcie powierzchniowych badań archeologicznych w 2004 roku zespół badaczy zadokumentował w rejonie wsi liczne stanowiska z tego okresu. Najciekawsze z nich to stanowiska Nida 40 i 54 – rozległe osady wielokulturowe użytkowane od epoki neolitu, poprzez kolejne tysiąclecia, aż po czasy nowożytne. Drugą ważną osadą z wczesnego średniowiecza jest stanowisko 57 w Nidzie.

Kolejnym rysującym się problemem jest grodzisko odkryte podczas badań AZP w 2004 roku w Zbrzy – Chałupkach Zbrzańskich – stanowisko 45. Jest to stanowisko usytuowane na wyraźnej wydmie, otoczonej widocznymi w terenie meandrami starorzeczy Czarnej Nidy. Nasuwa się ciąg pytań, czy w okresie średniowiecza stanowiska 32 i 45 w Zbrzy znajdowały się na prawym brzegu rzeki i mogły stanowić jeden kompleks osadniczy z osadami w Nidzie. Przy tak gęstym osadnictwie mogły zatem nastąpić nadania książęce, co doprowadziło do powstania siedziby rycerskiej (tzw. dwór typu motte) otoczonego wodami Czarnej Nidy i częściowo fosą. Odpowiedź na to pytanie mogą dać pogłębione badania archeologiczne i historyczne.

W Nidzie zadokumentowano również w latach 70-tych XX wieku kopiec, który zinterpretowano jako gródek stożkowaty (dwór typu motte). Analizując warstwę numerycznego modelu terenu (<https://mapy.geoportal.gov.pl>) można wywnioskować, że możemy mieć również do czynienia z wczesnośredniowiecznym (?), zniszczonym cmentarzyskiem kurhanowym. Tu również konieczne jest przeprowadzenie dokładnych badań archeologicznych.

Ruchome zabytki archeologiczne znajdują się między innymi w Muzeum Narodowym w Kielcach i Muzeum Archeologicznym w Krakowie.

Stanowisko archeologiczne 5/67 w Nidzie (gródek stożkowaty?, cmentarzysko kurhanowe?), widok od południowego wschodu.

Stanowisko archeologiczne 14/45 w Zbrzy (gródek stożkowaty?, dwór typu motte?), widok od północy.

Na terenie gminy Morawica nie ma stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków. Spis stanowisk archeologicznych ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Morawica znajduje się w załączniku nr 2.

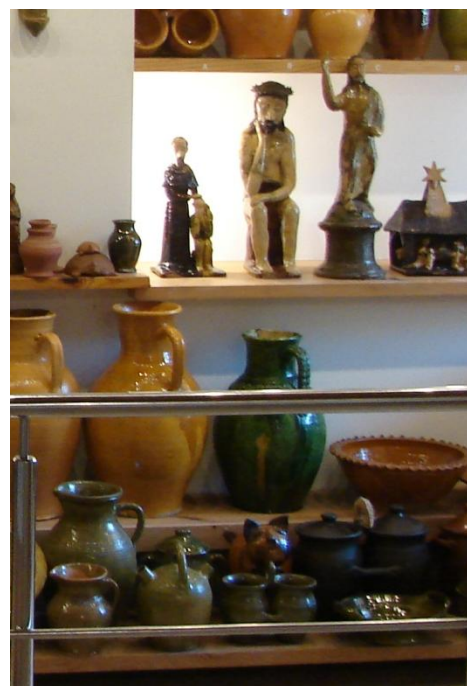
Dziedzictwo niematerialne

Gwara ludowa z terenu gminy Morawica należy do dialektu małopolskiego, obejmującego dawne województwa krakowskie, sandomierskie i lubelskie. Jego podstawę stanowi dawne skupisko etniczno-językowe plemienia Wiślan, rozciągające się od Gór Świętokrzyskich po Karpaty. Strój ludowy należy do grupy strojów kieleckich, różniących się znacznie od krakowskich i świętokrzyskich. Świąteczny strój męski składał się z białej koszuli lnianej, często ozdabianej haftem krzyżykowym, czarnym lub czerwonym, spodni z płótna lnianego lub lniano-konopnego, farbowane na czarno lub granatowo, kamizelki w tych samych kolorach z płótna lub wełny, sukmany z ciemnoszarego sukna ze stojącym kołnierzykiem i obszytym granatowym, cieńszym suknem, później zapinanej na guziki umieszczone w dwóch rzędach oraz butów z cholewami. Kobiety nosiły koszulę, spódnicę, gorset, fartuch, zapaskę naramienną i czepek. Biała koszula lniana było często ozdabiana haftem krzyżykowym, mereżką i szydełkowymi ząbkami. Spódnice wykonane były z płótna barwionego na jednolity kolor zielony, brązowy i czerwony lub kupowanych tkanin w kolorze brązowym, wiśniowym, zielonym i granatowym. U dołu ozdobione były zakładkami lub aksamitką. Na spódnice nakładano zapaski wełniane i fartuchy. Najbardziej charakterystycznym elementem stroju kobiecego regionu kieleckiego były zapaski naramienne, sięgające za kolana w kolorze czarnym lub niebieskim, czasami przetykanym białą nicią. Na głowie kobiety nosiły białe płócienne czepki lub półczepce oraz chustki. Niezbędnym elementem stroju były prawdziwe lub sztuczne korale lub szklane paciorki.

Zespół Brzezinianki na występach w trakcie trwania festynu „Chałupkowe Garcynki” (fot. <https://www.morawica.pl>).

Na terenie gminy działa Ośrodek Tradycji Garncarstwa w Chałupkach, chroniący od zapomnienia ginący zawód garncarza. W dawnej zagrodzie garncarskiej należącej do rodziny Głuszków udostępniono do zwiedzania piec oraz warsztat garncarza, a także salę ekspozycyjną z różnorodnymi wyrobami garncarskimi. Co wyjątkowe piec umieszczony był wewnątrz budynku. W pobliżu wybudowano drewniany dom w tradycyjnym stylu, w którym odbywają się zajęcia edukacyjne. Co roku Gmina Morawica organizuje festyn folklorystyczny „Chałupkowe Garcynki”, promujący lokalnych twórców ludowych.

Piec garncarski i miejscowe wyroby ceramiczne w ośrodku Tradycji Garncarstwa w Chałupkach.

Organizowany jest również Gminny Festiwal Folklorystyczny w Dębskiej Woli, miejsko-gminny Dzień Strażaka, dożynki, obchody Święta Niepodległości, jarmark bożonarodzeniowy.

Działają zespół folklorystyczny „Brzezinianki”, „Drochowianki”, zespół Pieśni i tańca „Morawica”, działają Ochotnicze Straże Pożarne, Koła Gospodyń Wiejskich i wiejskie świetlice, liczne stowarzyszenia: Stowarzyszenie Przyjaciół Brzezin, Fundacja „Kazimierz” w Bilczy, Towarzystwo Ekorozwoju Radomic, Stowarzyszenie Ekorozwoju Lisowa i Zaborza, Towarzystwo Przyjaciół Nidy.

Instytucją kultury jest Samorządowe Centrum Kultury i Biblioteka w Morawicy.

Przez gminę przechodzi zielony szlak pieszy Daleszyce – Chęciny, szlak rowerowy: „Chłopy i pany”, „Świętokrzyscy Indianie”, „Pętla w gminie Morawica”, tematyczny „Szlak pancerny w gminie Morawica”, ścieżka przyrodniczo-leśna „Bilcza”, szlak kajakowy na Czarnej Nidzie.

W aplikacji Facebook funkcjonuje strona „Tropem pancernych bojów. Lisów - Morawica – Radomice” przybliżająca dzieje bitwy pancerniej ze stycznia 1945 roku. Organizowane są konferencje naukowe poświęcone wyżej wymienionej bitwie. W 2019 roku dzięki środkom pozyskanym z Lokalnej Grupy Działania „Perły Czarnej Nidy” powstał quest samochodowy pt. „Szlakiem niezwykłych krzyży przydrożnych Gminy Morawica”.

Gmina Morawica należy do Lokalnej Grupy Działania „Perły Czarnej Nidy”.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Najwyższą formą ochrony czyli wpisem do rejestru zabytków województwa świętokrzyskiego, a jednocześnie znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków, objętych jest 10 obiektów. Należą do nich kościoły parafialne w Brzezinach i Lisowie, plebania w Brzezinach, cmentarze w Brzezinach, zespoły dworsko-parkowe w Drochowie i Morawicy.

Zabytki wpisane do rejestru zabytków województwa świętokrzyskiego:

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Forma ochrony
1	Brzeziny	kościół parafialny pw. Wszystkich Świętych	Rejestr Zabytków A.428/1 decyzja z 04.11.1947
2	Brzeziny	cmentarz przykościelny	Rejestr Zabytków A.428/2 decyzja z 04.11.1947
3	Brzeziny	plebania	Rejestr Zabytków A.428/3 decyzja z 04.11.1947
4	Brzeziny	cmentarz par. stary	Rejestr Zabytków A.429 decyzja z 14.05.1992
5	Brzeziny	cmentarz z 1866	Rejestr Zabytków A.430 decyzja z 14.05.1992
6	Drochów Dolny	dwór	Rejestr Zabytków A.432/1 decyzja z 27.04.1984

7	Drochów Dolny	park ze stawami	Rejestr Zabytków A.432/2 decyzja z 17.12.1957
8	Lisów	kościół parafialny pw. Św. Mikołaja	Rejestr Zabytków A.433 decyzja z 02.10.1956
9	Morawica	kaplica z zespołu dworskiego	Rejestr Zabytków A.434 decyzja z 15.01.1957
10	Morawica	park z zespołu dworskiego	Rejestr Zabytków A.435 decyzja z 17.12.1957

Objęcie wyżej wymienionych zabytków formą ochrony jakim jest wpis do rejestru zabytków ma swoje konsekwencje w postaci konieczności należytego sprawowania nad nim opieki. Właściciel lub posiadacz ma obowiązek zapewnienia między innymi, naukowego badania i dokumentowania zabytków, prowadzenia prac konserwatorskich i restauratorskich oraz robót budowlanych przy zabytku, zabezpieczenia zabytku, utrzymania zabytku i jego otoczenia w jak najlepszym stanie, upowszechniania wiedzy o zabytku (art. 5 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Właściciel lub posiadacz ma obowiązek zawiadomić WKZ w przypadku zniszczenia, zagubienia, kradzieży, zagrożeniu zabytku, miejsca przechowywania, zmianach dotyczących właściciela lub posiadacza zabytku (art. 28 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). W przypadku prowadzonych robót budowlanych, prac restauracyjnych, konserwatorskich, prac archeologicznych itp. przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków należy uzyskać pozwolenie WKZ (art. 36 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Art. 38, 39 i 40 wspomnianej ustawy określa sposób kontroli zabytku wpisanego do rejestru zabytków przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. W przypadku stanowisk archeologicznych oraz stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków mają zastosowanie przepisy art. 31 i 32, w których nałożony jest obowiązek pokrycia kosztów badań archeologicznych jeśli nastąpi przekształcenie lub zniszczenie zabytku archeologicznego (w trakcie realizacji inwestycji), których rodzaj i zakres określa WKZ w drodze decyzji. Właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru zabytków może zwrócić się do ministra kultury lub wojewódzkiego konserwatora zabytków o udzielenie dotacji na sfinansowanie prac restauratorskich i konserwatorskich (art. 74) w wysokości 50% lub 100% jeśli obiekt posiada wyjątkową wartość historyczną (art. 78). Dodatkowo dotacji mogą udzielać organy samorządu: gminy, powiatu i województwa (art. 81).

Gmina Morawica posiada miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego wraz ze zmianami. Zawierają one zapisy dotyczące zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków. Szczegóły zostały omówione w rozdziale 5.1.

Do rejestru zabytków ruchomych należy wyposażenie kościoła parafialnego pw. Wszystkich Świętych w Brzezinach (29 obiektów) – nr 196 B decyzją z dnia 30 marca 1976 roku oraz kościoła parafialnego pw. św. Mikołaja w Lisowie (62 obiekty) – nr 197 B decyzją z dnia 23 marca 1976 roku.

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Obecnie w Gminnej Ewidencji Zabytków znajduje się 35 kart obiektów zabytków nieruchomych i ruchomych. Oprócz zabytków rejestrowych obejmuje ona obiekty znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków i miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Karty Gminnej Ewidencji Zabytków zostały zaktualizowane i wykonane w 2017 roku, oraz przyjęte przez Burmistrza Miasta i Gminy Morawicy zarządzeniem nr OSO.0050.153.2017. Zarządzeniem nr OSO.0050.127.2019 Burmistrza Miasta i Gminy Morawica z dnia 28 października 2019 roku ujęto w Gminnej Ewidencji Zabytków dwa dodatkowe obiekty: figura przydrożna św. Jana Nepomucena w Bilczy oraz pomnik upamiętniający mieszkańców Woli Morawickiej. 5 marca 2020 roku zarządzeniem nr OSO.0050.29.2020 Burmistrz Miasta i Gminy Morawica dokonał zmian w Gminnej Ewidencji Zabytków dodając do wpisów tych dwóch kart informację o numerze działek, na których się znajdują. Natomiast zarządzeniem nr OSO.0050.41.2021 z dnia 15 marca 2021 roku dokonał zmiany dotyczącej nazwy obiektu z „Pomnik upamiętniający mieszkańców Woli Morawickiej poległych podczas II wojny światowej” na „Miejsce pamięci ze współczesnym pomnikiem upamiętniającym mieszkańców Woli Morawickiej poległych podczas II wojny światowej”.

W 2024 roku, w trakcie aktualizacji Gminnej Ewidencji Zabytków, stwierdzono, że stan obiektów nie zmienił się znacząco (dokonano tylko remontu kapliczki św. Rocha w Chmielowicach – nowy daszek, pomalowanie elewacji i zabezpieczenie podmurówki).

Istotną informacją dla właścicieli obiektów zabytkowych jest to, że w przypadku obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, ale ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę wydaje organ administracji architektoniczno-budowlanej w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków (art. 39 Prawa budowlanego).

Zabytki nieruchome i ruchome w Gminie Morawica ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Forma ochrony
1	Bieleckie Młyny	układ wodny ze stawem i młynem	Gminna Ewidencja Zabytków, Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gminy Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
2	Bilcza	Figura przydrożna Św. Jana Nepomucena	Gminna Ewidencja Zabytków, Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gminy Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
3	Brudzów	kapliczka św. Jana Nepomucena mur.	Gminna Ewidencja Zabytków, Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gminy Morawica nr

			XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
4	Brudzów	układ wodny ze stawem i upustem	Gminna Ewidencja Zabytków, Miejskowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
5	Brzeziny	kościół	Rejestr Zabytków A 428/1, Miejskowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
6	Brzeziny	cmentarz przykościelny	Rejestr Zabytków A 428/2, Miejskowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
7	Brzeziny	plebania	Rejestr Zabytków A 428/3, Miejskowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
8	Brzeziny	cmentarz par. stary	Rejestr Zabytków A 429, Miejskowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
9	Brzeziny	cmentarz z 1866	Rejestr Zabytków A 430, Miejskowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
10	Brzeziny	Chęcińska 270 dom	Gminna Ewidencja Zabytków, Miejskowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
11	Brzeziny	ogrodzenie kościoła	Wojewódzka Ewidencja Zabytków, Miejskowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
12	Brzeziny	ogród w zespole plebańskim	Wojewódzka Ewidencja Zabytków, Miejskowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
13	Chałupki	wapiennik	Gminna Ewidencja Zabytków, Miejskowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
14	Chmielowice	kapliczka św. Rocha	Wojewódzka Ewidencja Zabytków Gminna Ewidencja Zabytków

15	Dębska Wola	dawna karczma	Wojewódzka Ewidencja Zabytków, Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
16	Dębska Wola	pozostałości parku dworskiego	Wojewódzka Ewidencja Zabytków, Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
17	Drochów Dolny	dwór	Rejestr zabytków A.432/1, Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
18	Drochów Dolny	park ze stawami	Rejestr zabytków A.432/2, Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
19	Drochów Dolny	ogrodzenie w zespole dworskim	Wojewódzka Ewidencja Zabytków, Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
20	Lisów	kościół	Rejestr Zabytków A.433, Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
21	Lisów	brama kościelna	Wojewódzka Ewidencja Zabytków, Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
22	Lisów	kostnica kościelna	Wojewódzka Ewidencja Zabytków, Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
23	Lisów	ogrodzenie kościoła	Wojewódzka Ewidencja Zabytków, Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
24	Lisów	cmentarz parafialny rzymsko-katolicki	Wojewódzka Ewidencja Zabytków, Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)

25	Lisów	cmentarz przykościelny	Wojewódzka Ewidencja Zabytków, Miejskowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
26	Lisów	cmentarz epidemiczny	Wojewódzka Ewidencja Zabytków, Miejskowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
27	Morawica	kaplica z zespołu dworskiego	Rejestr zabytków A.434, Miejskowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
28	Morawica	park z zespołu dworskiego	Rejestr zabytków A.435, Miejskowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
29	Morawica	młyn, ob. hotel	Gminna Ewidencja Zabytków, Miejskowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
30	Morawica	układ wodny z zespołem młyňa	Gminna Ewidencja Zabytków, Miejskowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
31	Morawica	krzyż przydrożny (ul. Wolności / Pińczowska)	Gminna Ewidencja Zabytków, Miejskowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
32	Nida	kaplica Nawiedzenia NMP	Wojewódzka Ewidencja Zabytków, Miejskowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
33	Obice	pozostałości zespołu dworskiego - budynek gospodarczy	Gminna Ewidencja Zabytków Miejskowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
34	Obice	pozostałości zespołu dworskiego - ruiny stajni	Gminna Ewidencja Zabytków Miejskowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)
35	Wola Morawicka	Miejsce pamięci ze współczesnym pomnikiem upamiętniającym mieszkańców Woli Morawickiej poległych podczas II wojny światowej	Gminna Ewidencja Zabytków, Miejskowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica (Uchwała Rady Gmina Morawica nr XLV/425/14 z dn. 30 września 2014 roku)

Wykaz obiektów stanowiących własność Gminy Morawica:

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr działki
1	Brudzów	kapliczka św. Jana Nepomucena mur.	200
2	Brudzów	układ wodny ze stawem i upustem	200
3	Brzeziny	ogród w zespole plebańskim (część)	923/1
4	Dębska Wola	pozostałości parku dworskiego	290
5	Morawica	park z zespołu dworskiego	343/21
6	Morawica	układ wodny z zespołem młyna (część)	339/10
7	Nida	kaplica Nawiedzenia NMP	283/1, 283/2

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Niewątpliwie najcenniejszymi zabytkami w gminie Morawica są zabytki rejestrowe, do których należą kościoły parafialne w Brzezinach i Lisowie, kaplica z zespołu dworskiego tzw. Oraczewskich w Morawicy, cmentarze w Brzezinach, parki podworskie w Morawicy i Dębskiej Woli.

Zespół kościoła parafialnego w Lisowie, w skład którego wchodzi kościół parafialny wpisany do rejestru zabytków, brama główna w ogrodzeniu, ogrodzenie, kostnica oraz cmentarz przykościelny. Obecny murowany kościół został wybudowany po 1740 roku na miejscu innego murowanego, wybudowanego w XVI lub XVII wieku. Ze starszego kościoła zachowana jest kaplica św. Barbary z 1645 roku, będąca kaplicą grobową Krasieńskich. Kościół wymurowany został z łamanego kamienia, na planie prostokąta, od wschodu z węższym prezbiterium, zamkniętym trójbocznie, od zachodu z prostokątną wieżą. Od północy i południa do nawy przylegają kaplice. Na wyposażeniu świątyni znajdują się barokowe ołtarze – główny z obrazem św. Mikołaja oraz w kaplicy św. Barbary. Kostnica przy kościele parafialny datowana jest na połowę XIX wieku, natomiast ogrodzenie z bramą na lata 1912-1913.

Kaplica z zespołu dworskiego, tzw. kaplica Oraczewskich w Morawicy– wzniesiona około 1840 roku. Wybudowana w stylu neogotyckim, była częścią założenia dworskiego, zniszczona w trakcie II wojny światowej, obecnie w planach jest jej odbudowa.

Kaplica Oraczewskich w Morawicy

Park z zespołu dworskiego w Morawicy – park został założony po 1837 roku przez Edwarda Oraczewskiego, który w tym czasie zakupił dobra morawickie. Wraz z budową nowego dworu, oficyn, rozbudową folwarku, założono park, ogród i sad. Obecnie teren parku należy do Gminy Morawica, został rewitalizowany oraz udostępniony mieszkańcom.

Zespół kościoła parafialnego w Brzezinach, w skład którego wchodzi kościół parafialny pw. Wszystkich Świętych i cmentarz przykościelny. Budowa murowanego kościoła pw. Wszystkich Świętych rozpoczęła się w 1645 roku. W 1870 roku przedłużono kościół w kierunku zachodnim, dobudowano wieżę. Kościół wybudowany jest w stylu barokowym i neobarokowym. Nawa ma plan wydłużonego prostokąta, z węższym trójbocznie zamkniętym prezbiterium. Wewnątrz ołtarze z XIX wieku.

Oprócz zabytków wpisanych do rejestru oraz ewidencji wojewódzkiej, należy wskazać również takie zabytki, które mają szczególne znaczenie dla społeczności lokalnej poprzez wyjątkowy związek z jej historią: cmentarze parafialne, nagrobki, pomniki, budynki mieszkalne i użyteczności publicznej. Równie cenne są kapliczki oraz figury i krzyże przydrożne.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.

W zaktualizowanej Gminnej Ewidencji Zabytków ujętych jest 35 obiektów nieruchomości i ruchomych oraz 167 kart stanowisk archeologicznych.

Najlepiej zachowanymi obiektami na terenie gminy Morawica są zabytki będące własnością parafii oraz gminy, tj. obiekty sakralne (kościół parafialny, kaplice) oraz parki podworskie w Morawicy i Dębskiej Woli. Większość kapliczek i krzyży przydrożnych również jest w dobrym stanie, chociaż istnieją również obiekty, które wymagają pilnych remontów oraz ujęcia ich w Gminnej Ewidencji Zabytków (np. kapliczka św. Tekli w Zbrzy,

niektóre krzyże wykonane z elementów czołgów i innych pojazdów wojskowych). Część kapliczek jest remontowana, ale mimo dobrych chęci mieszkańców niestety w sposób nieprawidłowy. Z przyczyn finansowych część zabytków będących w rękach prywatnych jest w złym stanie (dwór i park w Drochowie, karczma w Dębskiej Woli, budynki podworskie w Obicach).

W latach 2018 – 2024 przeprowadzono w gminie następujące inwestycje związane z opieką nad zabytkami:

- renowacja zabytkowej ambony oraz zabytkowego prospektu organowego w kościele pw. św. Mikołaja w Lisowie w kwocie 79.677,00 zł (projekty dofinansowane przez Lokalną Grupę Działania „Perły Czarnej Nidy”) w 2019 roku
- budowa chaty garncarza w centrum Tradycji Garncarstwa w Chałupkach
- remont kapliczki św. Rocha w Chmielowicach
- prace remontowe przy Pomniku upamiętniającym mieszkańców Woli Morawickiej

W wyżej wymienionych latach Gmina zapewniła środki finansowe na bieżące utrzymanie parków podworskich w Morawicy i Dębskiej Woli.

Ogólnie stan zachowania zabytków w gminie Morawica ocenia się na dobry.

Mocne strony – potencjał

- aktualizowana stosunkowo niedawno gminna ewidencja zabytków
- atrakcyjne turystycznie i rekreacyjnie położenie, w pobliżu innych miejsc chętnie odwiedzanych (Chęciny, Pierzchnica, Daleszyce)
- walory naturalne – widokowe tereny odpowiednie do rekreacyjnych wycieczek rowerowych i pieszych
- zabytki wpisane do rejestru zabytków
- bogactwo miejsc i tradycji historycznych oraz kulturowych
- działalność instytucji kultury i świetlic
- działalność stowarzyszeń i KGW
- „dobry klimat” dla ochrony i poprawy stanu obiektów zabytkowych i historycznie i kulturowo ważnych, zarówno ze strony władz gminy jak i wśród mieszkańców
- właściwe wykorzystywanie środków UE na cele związane z odnową obiektów zabytkowych
- możliwość pozyskania zewnętrznych środków finansowych na prace dotyczące zabytków
- współpraca samorządu z właścicielami obiektów zabytkowych
- duże zasoby działalności twórców ludowych
- bogato reprezentowana tradycja kulinarna regionu, sztuka ludowa, rękodzieło, malarstwo, rzeźba, muzyka
- promocja gminy w postaci wydawania broszur, folderów i monografii dotyczących gminy

Słabe strony - problemy

- zanikanie tradycyjnej sztuki budowlanej oraz stosowania tradycyjnych materiałów

Szanse

- rozwój turystyki kulturowej m.in. przez tworzenie tematycznych szlaków turystycznych bazujących na dziedzictwie kulturowym i historii (tradycje legionowe, zabytkowe kapliczki, zabytki architektury drewnianej i murowanej, miejsca pamięci związane z oboma wojnami światowymi)
- praca nad podniesieniem znaczenia tożsamości lokalnej, budowanie „małej ojczyzny”, popularyzacja regionalnych tradycji, obrzędów ludowych
- **popularyzacja tradycyjnego drewnianego budownictwa regionalnego wraz z promocją budownictwa nowoczesnego bazującego na tradycyjnym**
- wykreowanie nowych, atrakcyjnych „produktów” turystycznych na bazie dziedzictwa lokalnego
- możliwość pozyskania środków finansowych w ramach dotacji na remonty i modernizację obiektów zabytkowych
- edukacja społeczeństwa, szczególnie najmłodszych mieszkańców gminy w zakresie dbałości o regionalne dziedzictwo kulturowe
- wzrost popularności turystyki weekendowej
- rozwój agroturystyki i rolnictwa ekologicznego.

Zagrożenia

- niska świadomość społeczna w zakresie konieczności ochrony dziedzictwa kulturowego mogąca mieć wpływ na stan jego zachowania
- trudności w egzekwowaniu przepisów prawa w zakresie ochrony zabytków
- postępująca degradacja niektórych zabytków
- **zanikanie dawnych form budownictwa i układów ruralistycznych (rozbiórka starych domów drewnianych i budynków gospodarczych, brak remontów itp.)**
- **niewłaściwie prowadzone prace budowlane i remontowe przy obiektach zabytkowych**
- **brak środków pieniężnych na potrzebne remonty domów drewnianych, kapliczek i krzyży przydrożnych**

7. Priorytety i kierunki działania w ramach GPOnZ

Strategicznym celem Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Morawica na lata 2025 – 2028 jest zachowanie dziedzictwa kulturowego znajdującego się na terenie gminy. Starania, które będą prowadzić do jego realizacji powinny służyć budowaniu i utrwalaniu poczucia tożsamości lokalnej, utrzymaniu ładu przestrzennego oraz rozwojowi społeczno-gospodarczemu. Aby osiągnięcie tego celu było możliwe należy określić główne kierunki działań oraz zadania priorytetowe w realizacji. W miarę ich wypełniania, działania winny być poddawane systematycznej weryfikacji, co pozwoli na realne dopasowanie do aktualnych możliwości finansowych i potrzeb właścicieli.

Priorytetami, zadaniami i kierunkami działań programu opieki są:

Priorytet I. Ochrona i rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno – gospodarczego gminy

Kierunek I.1 Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania

1/ dofinansowanie prac restauratorsko – konserwatorskich przy obiektach niebędących własnością gminy na podstawie stosownej uchwały dotyczącej udzielania dotacji (zgodnie z art. 81 ust. 1 i 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami):

- *Prace konserwatorskie przy ołtarzu bocznym Św. Józefa i Św. Antoniego w kościele parafialnym pod wezwaniem Św. Mikołaja w Lisowie – 200 000 zł*
- *Odbudowa zabytkowej Kaplicy Oraczewskich w Morawicy 1 000 000*
- *Remont części parkingu przy kościele i cmentarzu parafialnym na kwotę 640 tys. zł.*
- *sukcesywna renowacja kapliczek, figur i krzyży przydrożnych (szczególnie tych związanych z II wojną światową)*

2/ renowacja lub utrzymanie zabytków będących własnością gminy (park podworski w Morawicy i Dębskiej Woli)

Kierunek I.2 Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego

- określenie, szczególnych z punktu widzenia gminy, kryteriów ochrony zabytków oraz dziedzictwa kulturowego w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, a także przy kształtowaniu środowiska (np. podczas przygotowywania planu zagospodarowania przestrzennego),
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków w planie ogólnym gminy.

Kierunek I.3 Ochrona historycznie ukształtowanych układów ruralistycznych i miejskich polegająca na poprawie ładu przestrzennego wsi oraz zapobieganie rozpraszaniu osadnictwa poprzez:

- ochronę historycznie ukształtowanego układu dróg, historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych oraz relacji przestrzennych pomiędzy zespołami zabytkowej zabudowy
- wypełnianie zabudową wolnych działek budowlanych w obszarach centrów wsi, miasta oraz historycznych siedlisk w zgodzie z historyczną kompozycją danego układu i gabarytami oraz formą architektoniczną tworzącej go zabudowy,
- wyznaczanie w planach miejscowych nowych terenów pod zabudowę na zasadzie kontynuacji historycznych siedlisk
- podtrzymanie tradycji regionalnej zabudowy i architektury poprzez opracowanie (we współpracy ze specjalistami z Narodowego Instytutu Dziedzictwa lub innej jednostki naukowo-konserwatorskiej) wzornika i katalogu dawnego budownictwa obejmującego również detal architektoniczny jako instrumentu pomocniczego dla architektów i inżynierów w projektowaniu nowej zabudowy nawiązującej do lokalnych wzorców,

- inicjowanie szkoleń dla przedsiębiorców budowlanych, cieśli, stolarzy w zakresie tradycyjnego ciesielstwa i snycerstwa, wspieranie rozwoju ich kompetencji zawodowych i wykorzystywania nabytych umiejętności w ochronie i konserwacji tradycyjnego budownictwa.

Priorytet II. Rozszerzanie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego oraz jego promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości lokalnej

Kierunek 2.1 Badania i dokumentacja dziedzictwa kulturowego gminy

1/ Wspieranie projektów naukowo-konserwatorskich dotyczących dziedzictwa materialnego i niematerialnego regionu, w tym badań nad architekturą drewnianą, etnograficznych czy archeologicznych

2/ **Wykonanie nowych kart adresowych obiektów nieruchomych i ruchomych oraz archeologicznych**

3/ **Poszerzenie bazy Gminnej Ewidencji Zabytków (po uszczegółowieniu zapisów dotyczących GEZ w ustawie o ochronie i opiece nad zabytkami po wyroku TK) o zabytki dotąd nieujęte z różnych przyczyn w GEZ Gminy Morawica:**

- *Miejsce Pamięci – teren walk pancernych w styczniu 1945 roku (13-15 I) tzw. największej bitwy pancernej na ziemiach polskich w II WŚ pomiędzy 4 Armią Pancerną Gwardii Armii Czerwonej a 16 i 17 Dywizją pancerną Wehrmachtu*

- *Zespół krzyży wykonanych z elementów uzbrojenia związanych z bitwą pancerną w styczniu 1945 roku (w skład którego będą wchodziły krzyże z Brzezina, Dębskiej Woli, Lisowa, Łabędziowa, Nidy, Obic, Radomic, Woli Morawickiej, Zaborza i Zbrzy)*

- *kapliczki i figury przydrożne (m.in. o kapliczkę św. Tekli w Zbrzy, krzyż przydrożny na postumencie na kopcu w Nidzie, rozdzielenie karty dotyczącej kapliczki w Brudzewie na dwie ujmujące kaplicę Matki Bożej oraz figurę św. Jana Nepomucena).*

Kierunek 2.2 Poszerzanie dostępu do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy

1/ Udostępnianie i aktualizacja informacji o zabytkach gminy na stronie internetowej gminy

2/ Opracowanie mapy zabytków gminy, jako atrakcyjnej graficznie formy promocji ułatwiającej dotarcie do wszystkich elementów dziedzictwa kulturowego

Kierunek 2.3 Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym

1/ Inicjowanie i organizowanie (np. we współpracy z Narodowym Instytutem Dziedzictwa lub innymi jednostkami konserwatorskimi i naukowymi) szkoleń związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego, dla mieszkańców i pracowników gminy (np. w zakresie remontu kapliczek i krzyży przydrożnych)

2/ Organizowanie i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych dla różnych grup wiekowych

3/ ***Dalsze wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy***

4/ Wspieranie organizacji konferencji popularyzatorskich dotyczących dziedzictwa kulturowego gminy

5/ Popularyzacja dobrych realizacji konserwatorskich i budowlanych przy zabytkach, popularyzacja dobrych praktyk projektowych przy zabytkach, a także właściwego, postępowania przy zagospodarowaniu obszarów oraz terenów cennych kulturowo, przyrodniczo i krajobrazowo.

8. Instrumentarium realizacji GPOnZ

Realizacja Programu powinna odbywać się poprzez współpracę samorządu gminy z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, Narodowym Instytutem Dziedzictwa oraz właścicielami i użytkownikami obiektów zabytkowych, parafią, organizacjami pozarządowymi, stowarzyszeniami regionalnymi a także ośrodkami naukowymi i muzeami. Kolejną formą realizacji Programu są działania własne władz samorządowych, które można podzielić na:

- prawne – problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego powinna być uwzględniona przez władze gminy przy uchwalaniu przepisów prawa miejscowego
- finansowe – należyte utrzymanie, wykonywanie remontów i prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych, będących własnością gminy oraz stosowanie systemu dotacji i ulg finansowych, nagród czy zachęt dla właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych
- programowe – realizacja projektów i programów regionalnych, w tym działania w ramach programów dofinansowywanych z funduszy Unii Europejskiej i innych funduszy zewnętrznych

Realizację Programu można podzielić na dwa segmenty – zarządzanie oraz monitoring i ewaluację. Oba elementy wdrażania są ze sobą spójne i wzajemnie zależne, co oznacza że oba są warunkiem realizacji programu.

System zarządzania Programem odbywa się na trzech poziomach. Są to:

- **Rada Miejska – uchwała Program oraz przyjmuje sprawozdania w okresach dwuletnich**
- **Burmistrz Morawicy – odpowiada za przygotowanie i realizację Programu oraz sporządza sprawozdanie z jego realizacji dla Rady Miejskiej**
- **Urząd Miejski wraz ze swoimi jednostkami organizacyjnymi – odpowiada za bieżącą realizację zadań Programu**

Zakłada się, że zadania określone w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- prawnych – wynikających z przepisów ustawowych (np. uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, tworzenie parków kulturowych, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy, wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków)
- finansowych (m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje,

dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych)

- koordynacji (m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp., współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi, współpraca z organizacjami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami)
- społecznych (m.in. poprzez działania edukacyjne, promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami i wykorzystaniem zabytków)
- kontrolnych (m.in. aktualizacja gminnej ewidencji zabytków, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego)

9. Zasady oceny realizacji GPOnZ

Właściwy monitoring i wynikająca z niego ocena realizacji Programu powinna się odbywać na podstawie rzetelnych informacji. Podstawą metodologii zbierania informacji są:

- bazowanie na przyjętych w gminie zasadach gromadzenia i przetwarzania informacji,
- wykorzystywanie jak największej ilości dostępnych danych i źródeł informacji
- stosowanie odpowiednich (adekwatnych) mierników

Zestaw proponowanych mierników dla każdego z priorytetów przedstawia się następująco:

Priorytet I. Ochrona i rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno – gospodarczego gminy

1. Poziom **0,004 – 0,009 %** wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami (przy czym poziom wydatków na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego wynosi **4,5 %** a działalność muzeum **1%** budżetu gminy)
2. Wartość dofinansowania wykonanych prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach oraz liczba obiektów poddanych tym pracom
3. Liczba i wartość dofinansowania obiektów zabytkowych objętych wsparciem zewnętrznym
4. Wartość wsparcia udzielonego z budżetu gminy dla właścicieli prywatnych i organizacji pozarządowych na realizację Programu
5. Liczba wdrożonych dokumentów programowych w odniesieniu do zabytków i krajobrazu kulturowego gminy
6. Powstanie Planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych
7. Zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi
8. Inne

Priorytet II. Rozszerzanie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego oraz jego promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości lokalnej

1. Liczba opracowanych prac studialnych (studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, katalogi typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego itp.)
2. Liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych na terenie gminy

3. Liczba utworzonych szlaków turystycznych, tras rowerowych, konnych, wodnych
4. Liczba opracowanych i wydanych informatorów o zabytkach (w tym folderów promocyjnych, przewodników itp.) lub liczba pobrań aplikacji
5. Liczba publikacji z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego
6. Liczba utworzonych, zmodernizowanych elementów infrastruktury służących funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej
7. Liczba szkoleń lub liczba pracowników biorących udział w szkoleniach związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego
8. Liczba osób uczestniczących w obchodach Europejskich Dni Dziedzictwa na terenie gminy
9. Liczba inicjatyw indywidualnych i społecznych wspieranych przez gminę i związanych z opieką nad dziedzictwem niematerialnym
10. Inne

10. Źródła finansowania GPOnZ

Ustawowy obowiązek utrzymania zabytku we właściwym stanie spoczywa na jego posiadacz, który dysponuje tytułem prawnym do zabytku wynikającym z prawa własności, użytkowania wieczystego lub trwałego zarządu. Wiąże się to z prowadzeniem i finansowaniem prac konserwatorskich, restauratorskich oraz robót budowlanych. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego, prowadzenie i finansowanie wspomnianych powyżej działań jest jej zadaniem własnym.

Sprawy, związane z dofinansowaniem prac przy obiektach zabytkowych, reguluje ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 kwietnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Dotację można otrzymać składając stosowny wniosek do ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego lub wojewódzkiego konserwatora zabytków właściwego ze względu na miejsce położenia albo przechowywania zabytku. Może ona zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź, posiadaczem zabytku lub posiadającej taki zabytek w trwałym zarządzie. Celem udzielenia może być wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac. W przypadku refundacji kosztów prac wniosek powinien być złożony w roku następującym po roku, w trakcie którego zakończono wszystkie prace konserwatorskie i roboty budowlane podlegające dofinansowaniu.

Art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, określa szczegółowo wykaz prac przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, które mogą zostać objęte dotacją:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;

- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego;
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza;
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- stabilizacja konstrukcyjna części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- modernizacja instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru;
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo, dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Jeżeli zabytek poddawany pracom konserwatorskim posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót. W przypadku, jeżeli stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, dotacja może być również udzielona do wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót. Jednocześnie, łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, udzielonych przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego udziela osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej zamierzającej realizować działania przy zabytku dotacji na przeprowadzenie badań archeologicznych oraz wykonanie ich dokumentacji, w przypadku gdy koszt planowanych badań archeologicznych i ich dokumentacji będzie wyższy niż 2% kosztów planowanych działań. Przepis ten stosuje się także w przypadku, gdy w trakcie realizacji działań nastąpi niespodziewane odkrycie nieznanego wcześniej zabytku archeologicznego, po jego wpisaniu do rejestru lub ujęciu w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków i określeniu zakresu oraz rodzaju badań archeologicznych.

Wszystkie podmioty zobowiązane do finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach mogą ubiegać się o ich dofinansowanie z różnych źródeł. Są to m.in.:

- środki z budżetu gminy Morawica
- środki z budżetu samorządu województwa lub powiatu
- środki Funduszu Kościelnego - dotacje Ministra Administracji i Cyfryzacji
- środki Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków
- środki Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
- środki dostępne w ramach programów finansowanych z funduszy unijnych

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy w kilku programach operacyjnych:

Ochrona zabytków

Celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Kluczowe do realizacji programu są zadania zmierzające do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku. Dofinansowanie dotyczy zabytków wpisanych do rejestru zabytków. Do priorytetu nie kwalifikują się projekty realizowane przy udziale środków europejskich. O dotację mogą starać się osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego oraz inne jednostki organizacyjne (samorządowe jednostki kultury, kościoły, związki wyznaniowe, podmioty prowadzące działalność gospodarczą, organizacje pozarządowe). Finansowanie odbywa się w formie udzielenia dotacji lub refundacji w okresie trzech lat od przeprowadzenia prac przy zabytku, przy czym możliwe jest, jednakże tylko w szczególnych przypadkach, uzyskanie całkowitego dofinansowania.

Wspieranie działań muzealnych

Celem programu jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych. Premiowane będą projekty kompleksowe, nowatorskie, o wysokich wartościach merytorycznych i umiejętnie wykorzystanych elementach multimedialnych. W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie zadań w zakresie: organizacji czasowych wystaw muzealnych; modernizacji i tworzenia stałych wystaw muzealnych; publikacji katalogów do wystaw muzealnych; konserwacji muzealiów, archiwaliów, starych druków, rękopisów, kartografii, muzykaliów, ikonografii, grafiki artystycznej, dokumentów życia społecznego, a także doposażenia pracowni konserwatorskich. Do składania wniosków uprawnione są samorządowe instytucje kultury niewspółprowadzone przez MKiDN, organizacje pozarządowe oraz kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

Kultura ludowa i tradycyjna

Celem programu jest wspieranie zjawisk związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania. Dotacje przeznaczone są na działania o charakterze edukacyjnym, w tym warsztaty, kursy i seminaria dotyczące szeroko pojętej kultury tradycyjnej, a także działania popularyzujące unikalne i żywe elementy kultury tradycyjnej, zadania artystyczne i użytkowe o charakterze interdyscyplinarnym i międzyśrodowiskowym oraz na prowadzenie szkolenia przez „mistrza” w zakresie różnych dziedzin niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Do składania wniosków uprawnione są samorządowe instytucje kultury niewspółprowadzone przez MKiDN, organizacje pozarządowe, kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne oraz podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Ochrona zabytków archeologicznych

Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. Do składania wniosków uprawnione są samorządowe i państwowe instytucje kultury, organizacje pozarządowe, publiczne i niepubliczne uczelnie akademickie oraz podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Wspólnie dla dziedzictwa

Program jest organizowany celem wzmacniania społecznego zaangażowania w ochronę materialnego dziedzictwa kulturowego oraz wykorzystania jego wartości dla rozwoju społecznego obecnych i przyszłych pokoleń. Wnioskodawcami mogą być organizacje pozarządowe, które planują realizować projekty obejmujące prace porządkowe przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków lub ujętych w gminnych ewidencjach zabytków. W ramach programu można także aplikować o dofinansowanie zadań polegających m.in. na identyfikowaniu i dokumentowaniu dziedzictwa kulturowego (materialnego) czy wzmacnianiu praktyk społeczno-kulturowych, np. tradycji rękodzielniczych czy zanikających, dawnych technik budowlanych. Dofinansowaniem objęte mogą być również projekty edukacyjne i popularyzujące wiedzę na temat dziedzictwa materialnego oraz promujące dobre praktyki w zakresie poszukiwania zabytków zgodnie z obowiązującymi procedurami i zasadami ochrony dziedzictwa archeologicznego. W projektach realizowanych przez organizacje pozarządowe uczestniczą wolontariusze, zyskując nowe doświadczenie i podnosząc swoje kompetencje z zakresu opieki nad dziedzictwem kulturowym.

Miejsca pamięci i trwałe upamiętnienia w kraju

Celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości. Premiowane będą również działania związane z upowszechnianiem wiedzy na temat miejsc, faktów oraz postaci związanych z walką i męczeństwem. Promowane jest:

- podkreślenie prestiżu miejsca pamięci/trwałego upamiętnienia

- nadanie lub przywrócenie odpowiedniego wyrazu
- zaangażowanie w opiekę nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami jak największej liczby różnych podmiotów
- zapewnienie jak najlepszej dostępności miejsca/trwałego upamiętnienia
- tworzenie nowych trwałych upamiętnień w miejscach, gdzie ich obecność jest uzasadniona interesem społecznym
- twórcze zastosowanie nowoczesnych metod badań, edukacji i promocji do ochrony dziedzictwa narodowego
- stosowanie rozwiązań prawnych sprzyjających lepszej opiece nad miejscami pamięci/trwałymi upamiętnieniami (uwzględnienie miejsca pamięci, jego ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, czy objęcie go inną formą ochrony prawnej)

Do składania wniosków uprawnione są samorządowe instytucje kultury nie współprowadzone przez MKiDN, organizacje pozarządowe, jednostki samorządu terytorialnego, publiczne i niepubliczne uczelnie oraz kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne, a także podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Groby i cmentarze wojenne w kraju

Celem programu jest wspieranie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo kluczowych wydarzeń z historii Polski związanych z walką i męczeństwem, a także wspieranie prowadzenia działań naukowych upowszechniających wiedzę na temat tych wydarzeń.

Celem programu jest otoczenie grobów i cmentarzy wojennych w kraju opieką polegającą na:

- prowadzeniu robót budowlanych, prac remontowych, konserwatorskich i restauratorskich
- zabezpieczeniu i utrzymaniu w jak najlepszym stanie
- prowadzeniu badań archeologicznych i prac poszukiwawczych
- prowadzeniu prac związanych z urządzeniem grobu/kwatery/cmentarza wojennego; dokumentowaniu i prowadzeniu badań naukowych
- popularyzowaniu i upowszechnianiu wiedzy

Promowane jest:

- obejmowanie opieką obiektów, których stan zachowania wymaga podjęcia niezwłocznego działania
- opieka nad grobami i cmentarzami wojennymi o wyjątkowej wartości historycznej
- nadanie lub przywrócenie odpowiedniej rangi obiektom grobownictwa wojennego
- wykorzystanie nowoczesnych metod badań, edukacji i promocji
- zaangażowanie w opiekę nad grobami i cmentarzami wojennymi jak największej liczby różnych podmiotów
- stosowanie, w ramach obowiązujących przepisów prawa, rozwiązań sprzyjających lepszej ochronie prawnej grobów i cmentarzy wojennych

Do składania wniosków uprawnione są samorządowe instytucje kultury niewspółprowadzone przez MKiDN, organizacje pozarządowe, jednostki samorządu terytorialnego, publiczne

i niepubliczne uczelnie oraz kościoły i związki wyznaniowe, osoby prawne oraz podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Kultura cyfrowa

Celem programu jest udostępnianie i umożliwianie ponownego wykorzystywania zasobów cyfrowych do celów popularyzacyjnych, edukacyjnych i naukowych, uwzględniających opracowanie i digitalizację zasobów dziedzictwa kulturowego.

Do składania wniosków uprawnione są samorządowe instytucje kultury niewspółprowadzone przez MKiDN, organizacje pozarządowe oraz kościoły i związki wyznaniowe, a także ich osoby prawne oraz podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Infrastruktura domów kultury

Celem programu jest zapewnienie optymalnych warunków dla działalności domów i ośrodków kultury oraz centrów kultury i sztuki w zakresie edukacji kulturalnej i animacji kultury poprzez modernizację i rozbudowę ich infrastruktury.

Do składania wniosków uprawnione są domy kultury, ośrodki kultury oraz centra kultury i sztuki posiadające status samorządowej instytucji kultury, biblioteki posiadające status samorządowej instytucji kultury, w skład których wchodzi domy kultury, ośrodki kultury lub centra kultury i sztuki oraz jednostki samorządu terytorialnego.

Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Celem programu jest zwiększenie efektywności wykorzystania funduszy europejskich na rzecz rozwoju kultury, w tym ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego. Program polega na dofinansowaniu przez ministra kultury wkładu własnego do wybranych projektów realizowanych przy udziale środków europejskich.

Uprawnionymi do otrzymania dotacji są: jednostki samorządu terytorialnego, państwowe i samorządowe instytucje kultury, kościoły i związki wyznaniowe, organizacje pozarządowe działające w sferze kultury, publiczne szkoły artystyczne, państwowe uczelnie artystyczne oraz podmioty prowadzące działalność gospodarczą. Promesa MKiDN może pokryć maksymalnie 85 % wkładu krajowego (własnego) wnioskodawcy. W szczególnych przypadkach, Minister Kultury może zdecydować o pokryciu więcej niż 85% wkładu krajowego lub nawet odstąpić od wymogu posiadania tego wkładu.

Partnerstwo publiczno-prywatne

Istnieją również możliwości finansowania prac przy zabytkach z wykorzystaniem ustawy o partnerstwie publiczno-prywatnym z dnia 19 grudnia 2008 r. (Dz. U. z 2022 r., poz. 407 i 1079.), która określa zasady współpracy podmiotu publicznego i partnera prywatnego. Dla realizacji wspólnych projektów przez administrację publiczną i przedsiębiorców w formule PPP ważne są również: ustawa z dnia 21 października 2016 r. o koncesji na roboty budowlane lub usługi (Dz. U. z 2021 r. poz. 541, z 2019 r. poz. 1655 i z 2022 r. poz. 1726) oraz ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. Prawo zamówień publicznych (Dz. U. z 2022 r. poz. 1710 i z 2020 r. poz. 1517) regulujące podstawowe zasady współpracy publiczno-prywatnej.

Wg ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2022 r. poz. 559, 583, 1005 i 1079) zadania własne gmin obejmują również sprawy kultury, w tym bibliotek

gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (art. 7, pkt. 1, ppkt 9). W celu wykonywania zadań gmina może tworzyć jednostki organizacyjne, a także zawierać umowy z innymi podmiotami, w tym z organizacjami pozarządowymi (art. 9, pkt. 1).

Regionalny Program Operacyjny Fundusze Europejskie dla Świętokrzyskiego na lata 2021-2027

Zarząd Województwa Świętokrzyskiego Uchwałą nr 4973/22 z dnia 4 marca 2022 r. przyjął zaktualizowany projekt programu regionalnego Fundusze Europejskie dla Świętokrzyskiego 2021-2027, celem przedłożenia dokumentu Komisji Europejskiej.

W ramach Celu szczegółowego 4 (vi) wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych realizowane będą działania obejmujące m.in.:

- wzmocnienie potencjału turystycznego zabytków o szczególnym znaczeniu i ich oddziaływanie na rozwój gospodarczy poprzez dostosowanie obiektów zabytkowych do pełnienia funkcji związanych z kulturą. Realizowane będą przedsięwzięcia dot. rozwoju infrastruktury obejmujące m.in. **renowację, modernizację, ochronę i rozwój infrastruktury zabytkowej w celu podniesienia jej atrakcyjności turystycznej i dostępności (w tym z zakresu przystosowania obiektów do potrzeb osób z niepełnosprawnościami),**
- udostępnienie i ułatwienie dostępu do dóbr kultury oraz zastosowania nowoczesnych technologii poszerzających krąg odbiorców oferty - projekty polegające m.in. na konserwacji zabytków ruchomych oraz zabytkowych muzealiów, starodruków, księgozbiorów, materiałów bibliotecznych, archiwalnych i zbiorów audiowizualnych (w tym filmowych) oraz ich ochrona i udostępnienie, także przez proces digitalizacji, w tym **wsparcie bibliotek, bibliotek multimedialnych, domów kultury i innych instytucji kultury,**
- wspieranie konkurencyjności i odporności sektora turystycznego (ulepszenie infrastruktury turystycznej, dywersyfikacja produktów, zastosowanie modeli biznesowych) poprzez tworzenie nowych, rozbudowę istniejących miejsc atrakcyjnych turystycznie poprzez roboty budowlane, modernizację, wyposażenie infrastruktury ułatwiającej dostęp do miejsc i obszarów atrakcyjnych turystycznie,
- inwestycje w obiekty/miejsca tworzące **turystyczne szlaki tematyczne** (obiekty/miejsca odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych, przyrodniczych) lub turystyczne szlaki rodzajowe (np. kajakowe, rowerowe, kamperowe), w tym poprawę ich dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami, w tym z niepełnosprawnościami.

Główne grupy docelowe:

- mieszkańcy województwa świętokrzyskiego, turyści,
- jednostki samorządu terytorialnego,
- instytucje kultury, z wyłączeniem państwowych instytucji kultury oraz współprowadzonych przez Ministra właściwego ds. kultury i ochrony dziedzictwa narodowego,
- jednostki organizacyjne jednostek samorządu terytorialnego posiadające osobowość prawną,
- jednostki sektora finansów publicznych posiadające osobowość prawną, działające w sferze ochrony środowiska, kultury, turystyki,
- parki narodowe i krajobrazowe,

- organizacje pozarządowe,
- spółki prawa handlowego, w których większość udziałów lub akcji posiadają jednostki samorządu terytorialnego lub ich związki,
- przedsiębiorstwa społeczne,
- instytucje kultury oraz instytucje zarządzające obiektami dziedzictwa kulturowego.

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027 – Priorytet VII: Kultura (projekt zatwierdzony przez Radę Ministrów)

Celem priorytetu jest wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych. Obejmuje on inwestycje w rozwój infrastruktury kultury oraz ochronę dziedzictwa kulturowego w celu wzmocnienia ich potencjału w zakresie oddziaływania na rozwój gospodarczy. Szczególną pieczę zostaną objęte zabytki UNESCO, Pomniki Historii oraz obiekty posiadające tytuł Znak Dziedzictwa Europejskiego. Działanie obejmuje wsparcie obiektów, w których w wyniku realizacji projektu prowadzona będzie działalność kulturalna i które mają potencjał do rozwoju turystyki kulturowej. Poprzez realizację inwestycji związanych z renowacją, konserwacją, rewaloryzacją i restauracją obiektów zabytkowych (w tym zabytków ruchomych), zwiększy się ich atrakcyjność dla odbiorców. Priorytet uwzględnia również wspieranie rozwoju infrastruktury wspierającej ochronę i zachowanie otoczenia zabytkowych obiektów. Ma on ponadto za zadanie zwiększyć atrakcyjność i konkurencyjność regionów poprzez wykorzystanie unikalnego zasobu jakim jest dziedzictwo kulturowe, w celu przyciągnięcia turystów krajowych i zagranicznych.

Środki z funduszu mogą wykorzystywać jednostki samorządu terytorialnego, instytucje kultury, organizacje pozarządowe oraz kościoły i związki wyznaniowe.

Programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej 2021- 2027

Tego typu programy są podzielone na trzy kategorie: transgraniczne, transnarodowe i międzyregionalne. Zasadniczą różnicą między trzema typami współpracy jest zakres terytorialny, w ramach którego można realizować wspólne przedsięwzięcia. W przypadku programów współpracy transgranicznej aplikować mogą do nich jednostki z obszarów przylegających do granic państwowych. Programy transgraniczne służą przede wszystkim budowaniu więzi łączących społeczności po obu stronach granicy. Ich realizacja służy wzmocnieniu współpracy poprzez wzrost liczby wspólnych inicjatyw dotyczących między innymi ochrony środowiska, rozbudowy infrastruktury, wymiany kulturalnej, czy wzajemnych kontaktów młodzieży. W ramach programów współpracy transnarodowej mogą współdziałać duże zgrupowania europejskich regionów z kilku lub kilkunastu państw, natomiast w zakresie współpracy międzyregionalnej wszystkie regiony. Projekty oparte na współpracy z partnerami zagranicznymi mogą dotyczyć m.in. kultury, sztuki, turystyki i promocji regionu.

Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego (EOG) i Norweski Mechanizm Finansowy 2014-2021

Mechanizm Finansowy EOG, obok funduszy strukturalnych, stanowi największe źródło zewnętrznego finansowania kultury w Polsce. Środki na te programy przeznaczone są przez

trzy kraje Europejskiego Obszaru Gospodarczego - Norwegię, Islandię i Lichtenstein. Wspierają one działania między innymi z zakresu kultury. Środki nowej perspektywy, z trzeciej edycji Mechanizmu Finansowego EOG (2014-2021) uruchomione zostały w 2016 r., a programy będą wdrażane do 2024 r. Program opiera się na dwóch działaniach:

- zarządzanie dziedzictwem kulturowym, którego celem jest poprawa zarządzania dziedzictwem kulturowym poprzez stworzenie odpowiednich warunków do prowadzenia działalności kulturalnej, zarówno w ramach ochrony dziedzictwa kulturowego, jak również w zakresie infrastruktury kulturalnej; w skład tego działania wchodzi:
 - poddziałanie 1.1: *Restauracja i rewitalizacja dziedzictwa kulturowego*, w którego ramach możliwa jest ochrona, konserwacja, i/ lub rozbudowa zabytków nieruchomych z ich otoczeniem na potrzeby działalności kulturalnej, a także ochrona zabytkowych ogrodów i parków
 - poddziałanie 1.2: *Innowacyjne wykorzystanie infrastruktury do prezentacji dziedzictwa kulturowego*, gdzie możliwa jest budowa, rozbudowa i remont infrastruktury kulturalnej
 - współpraca kulturalna – celem tego działania jest rozwój współpracy kulturalnej pomiędzy twórcami i uczestnikami życia kulturalnego oraz wzmacnianie stosunków dwustronnych pomiędzy polskimi instytucjami a instytucjami z Norwegii, Islandii i Lichtensteinu

Dofinansowanie może sięgnąć 85% kosztów kwalifikowanych, w zależności od rodzaju beneficjenta. W związku z tym, że dokumenty programowe i kryteria przyznawania dotacji ulegają drobnym zmianom w każdym roku budżetowym, należy każdorazowo sprawdzać wzory aktualnie obowiązujących dokumentów na stronie programu.

Rządowy Program Odbudowy Zabytków

Program ma na celu dofinansowanie lub udzielenie dotacji na realizację zadań inwestycyjnych polegających na pracach konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w ewidencji zabytków, a pozostających w gestii samorządów. Środki przyznawane są w ramach tzw. Polskiego Ładu. W 2024 roku nie ogłoszona została jeszcze kolejna edycja programu.

Fundusz Termomodernizacji i Remontów (BGK)

Podstawowym celem Funduszu Termomodernizacji i Remontów jest pomoc finansowa dla inwestorów realizujących przedsięwzięcia termo-modernizacyjne i remontowe oraz wypłata rekompensat dla właścicieli budynków mieszkalnych, w których były lokale kwaterunkowe.

W przypadku obiektów zabytkowych możliwe jest uzyskanie premii remontowej stanowiącej 60% kosztów przedsięwzięcia remontowego.

Beneficjentem premii remontowej są właściciele lub zarządcy budynków wielorodzinnych, których użytkowanie rozpoczęło:

- przed dniem 14 sierpnia 1961 r. lub co najmniej 20 lat przed dniem złożenia wniosku o premię remontową do banku kredytującego oraz
- budynek ten należy do społecznej inicjatywy mieszkaniowej lub towarzystwa budownictwa społecznego;

- budynek ten został wybudowany przy wykorzystaniu kredytu udzielonego przez BGK na podstawie wniosków o kredyt złożonych do dnia 30 września 2009 r. lub przy wykorzystaniu finansowania zwrotnego w rozumieniu ustawy z dnia 26 października 1995 r. o niektórych formach popierania budownictwa mieszkaniowego bez względu na status prawny, z wyłączeniem jednostek budżetowych i samorządowych zakładów budżetowych. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony:

<https://www.bgk.pl/podmioty-rynku-mieszkaniowego/modernizacja-i-rewitalizacja/premia-remontowa-z-funduszu-termomodernizacji-i-remontow>

Inne programy

Jednostki samorządu terytorialnego i ich wydziały organizacyjne mogą również korzystać z innych źródeł pozyskiwania środków na opiekę nad zabytkami oraz na wzmacnianie tożsamości lokalnej. Programy o takim profilu proponują np. fundacje, którym patronują duże firmy z kapitałem polskim. Gmina może także wspierać organizacje pozarządowe w pozyskiwaniu takich środków. Przykładowo programy wspierające proponują:

- Fundacja Orlen – *Program „Czuwamy! Pamiętamy!”*; jego celem jest przywrócenie należnej czci Miejscom Pamięci na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, a które do tej pory pozostawały w złym stanie technicznym. Wnioskodawcą mogą być:
 - organizacje pozarządowe lub oddziały terenowe organizacji pozarządowej posiadające osobowość prawną lub jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej, której ustawa przyznaje zdolność prawną (z wyłączeniem spółek prawa handlowego) tj. fundacje, stowarzyszenia, uczniowskie kluby sportowe, stowarzyszenia kultury fizycznej, organizacje społeczno-zawodowe rolników;
 - podmioty niebędące organizacją pozarządową, np. jednostki samorządu terytorialnego lub ich jednostki organizacyjne, szkoły publiczne, przedszkola publiczne;
 - kościelne jednostki organizacyjne prowadzące działalność pożytku publicznego na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej;
- Wnioskodawcą może być również podmiot wpisany do rejestru przedsiębiorców Krajowego Rejestru Sądowego, jeśli jest jednocześnie wpisany do rejestru stowarzyszeń, innych organizacji społecznych i zawodowych, fundacji oraz samodzielnych publicznych zakładów opieki zdrowotnej.

- Fundacja Łukasiewicza - celem *Programu „Rozgrzewamy Polskie Serca”* jest wspieranie inicjatyw działających na rzecz integracji lokalnej społeczności wokół kultury, tradycji oraz wydarzeń lub pamięci historycznej. Podejmowane inicjatywy mają budować kapitał społeczny na lokalnym poziomie. Program skierowany jest do organizacji pozarządowych, jednostek samorządu terytorialnego i ich jednostek organizacyjnych, szkół publicznych i przedszkoli publicznych oraz związków wyznaniowych i ich organizacji. Zgłaszane projekty muszą oddziaływać na lokalną społeczność oraz być związane z pielęgnowaniem kultury, tradycji, wydarzenia lub pamięci historycznej.

11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków

Gmina będzie wydatkowała środki na realizację zadań z zakresu ochrony zabytków poprzez:

- zadania inwestycyjne dotyczące ochrony zabytków będących własnością gminy,
- dofinansowanie lub pomoc w zdobyciu środków na prace restauratorsko – konserwatorskie przy obiektach niebędących własnością gminy
- umieszczenie stosownych zapisów dotyczących ochrony zabytków w strategii rozwoju gminy, planie ogólnym, miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego itp.
- wykonywanie opracowań z zakresu lepszego rozpoznania zasobu dziedzictwa kulturowego gminy (w ramach współpracy z instytucjami naukowymi i zajmującymi się ochroną zabytków, ekspertami, poprzez działalność organizacji pozarządowych – np. lokalnych stowarzyszeń itp.)

Zakres finansowania planowanych przez gminę zadań z zakresu opieki nad zabytkami i ochrony dziedzictwa kulturowego realizowanego łącznie z działalnością bibliotek, świetlic i domów kultury, utrzymaniem cmentarzy jest ustalone na 4% corocznie uchwalanego budżetu.

12. Podsumowanie

Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Morawica na lata 2025 – 2028 wytycza kierunki polityki władz samorządowych w tak ważnych kwestiach jak ochrona lokalnych wartości kulturowych, w tym zabytków, tradycji i krajobrazu kulturowego. Ważnym elementem Programu jest rozwój i promocja walorów turystycznych gminy, z wykorzystaniem w tym celu obiektów zabytkowych. Zakłada się, że cele nakreślone w Programie będą osiągnięte w wyniku szerokiej współpracy władz gminy z Świętokrzyskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Kielcach, jednostkami samorządu terytorialnego oraz innymi organizacjami i związkami, których działania obejmują ochronę walorów kulturowych i krajobrazowych.

Program podkreśla rolę całej społeczności lokalnej – właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, organizacji pozarządowych, władz samorządowych oraz wszystkich mieszkańców w zachowaniu miejscowego dziedzictwa kulturowego.

Kolejna edycja (aktualizacja) Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Morawica powinna zostać opracowana po czterech latach od przyjęcia go przez Radę Miasta i Gminy.

Bibliografia (wybór):

www.morawica.pl

www.dariuszkalina.net

www.maps.arcanum.com/en/map/europe-18century-firstsurvey/

www.mapy.geoportal.gov.pl

www.lisow.kielce.opoka.org.pl

www.parafia.brzeziny.org.pl

www.mapy.zabytek.gov.pl/nid/

www.pik.kielce.pl/e-learning/stroje-ludowe-kielecczyzny/stroj-kielecki

www.dialektologia.uw.edu.pl

Dariusz Kalina, W parafii Łukowa, Kielce 2011

Andrzej Przychodni, Starożytne hutnictwo nad Nidą jako potencjalna enklawa świętokrzyskiego centrum dymarskiego [w:] 50 lat badań nad starożytnym hutnictwem świętokrzyskim. Archeologia-Metalurgia – Edukacja, Kielce 2006

Konrad Maj, Tropem jednej z największych bitew pancernych na ziemiach polskich. Styczeń 1945 r., Morawica-Chęciny-Nowiny 2021

Załącznik 1 – zabytki ruchome i nieruchome ujęte w Gminnej Ewidencji zabytków Gminy Morawica

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr działki
1	Bieleckie Młyny	układ wodny ze stawem i młynem	85/11
2	Bilcza	Figura przydrożna Św. Jana Nepomucena	324/42
3	Brudzów	kapliczka św. Jana Nepomucena mur.	200
4	Brudzów	układ wodny ze stawem i upustem	200
5	Brzeziny	kościół parafialny	1051
6	Brzeziny	cmentarz przykościelny	1051
7	Brzeziny	plebania	923/2
8	Brzeziny	cmentarz par. stary	1019
9	Brzeziny	cmentarz z 1866	1054
10	Brzeziny	Chęcińska 270 dom	367
11	Brzeziny	ogrodzenie kościoła	1051
12	Brzeziny	ogród w zespole plebańskim	923/1 923/2
13	Chałupki	wapiennik	154
14	Chmielowice	kapliczka św. Rocha	23
15	Dębska Wola	dawna karczma	69/2
16	Dębska Wola	pozostałości parku dworskiego	290
17	Drochów Dolny	dwór	118/1
18	Drochów Dolny	park ze stawami	118/2
19	Drochów Dolny	ogrodzenie w zespole dworskim	118/1, 118/2
20	Lisów	kościół parafialny	294/1
21	Lisów	brama kościelna	294/1
22	Lisów	kostnica kościelna	294/1
23	Lisów	ogrodzenie kościoła	294/1
24	Lisów	cmentarz parafialny rzymsko-katolicki	294/1

25	Lisów	cmentarz przykościelny	294/1
26	Lisów	cmentarz epidemiczny	100/4, 103/1
27	Morawica	kaplica z zespołu dworskiego	339/7
28	Morawica	park z zespołu dworskiego	343/21
29	Morawica	młyn, ob. hotel	339/9, 339/16
30	Morawica	układ wodny z zespołem młyna	3, 339/9, 339/10, 339/16
31	Morawica	krzyż przydrożny (ul. Wolności / Pińczowska)	328/3
32	Nida	kaplica Nawiedzenia NMP	283/2, 283/1
33	Obice	pozostałości zespołu dworskiego - budynek gospodarczy	216/1
34	Obice	pozostałości zespołu dworskiego - ruiny stajni	217/1
35	Wola Morawicka	miejsce pamięci ze współczesnym pomnikiem upamiętniającym mieszkańców Woli Morawickiej poległych podczas II wojny światowej	546

Załącznik 2 – zabytki archeologiczne ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Morawica

Lp.	Miejscowość	nr w miejscowości	nr na obszarze	obszar	funkcja	chronologia
1	Dyminy	5	44	86-63	ślad osadnictwa	okres wpływów rzymskich/prahistoria? (kultura przeworska)
2	Dyminy	6	45	86-63	ślad osadnictwa	okres wpływów rzymskich/prahistoria? (kultura przeworska)
3	Bilcza	2	9	87-62	ślad osadnictwa	epoka kamienia
4	Podwale	1	10	87-62	osada, cmentarzysko?	mezolit, epoka brązu?
5	Podwale	2	11	87-62	ślad osadnictwa	prahistoria lub wczesne średniowiecze
6	Brzeziny	1	12	87-62	osada, cmentarzysko?	neolit (kultura pucharów lejkowatych, ceramiki sznurowej), kultura łużycka
7	Brzeziny	5	13	87-62	ślad osadnictwa	epoka kamienia
8	Brzeziny	6	14	87-62	ślad osadnictwa	prahistoria
9	Dyminy	1	32	87-63	ślad osadnictwa, osada, ślad osadnictwa	epoka kamienia, okres wpływów rzymskich, późne średniowiecze
10	Dyminy	2	33	87-63	ślad osadnictwa	późne średniowiecze
11	Dyminy	3	34	87-63	ślad osadnictwa	późne średniowiecze
12	Dyminy	4	35	87-63	ślady osadnictwa	epoka kamienia, późne średniowiecze
13	Bilcza	1	39	87-63	osady	mezolit, neolit, epoka brązu (?)
14	Bilcza	3	40	87-63	ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze (XI-XII wiek)
15	Bilcza	4	41	87-63	ślad osadnictwa	nowożytność (XV-XVII wiek)
16	Bilcza	5	42	87-63	ślad osadnictwa	późne średniowiecze (?)
17	Bilcza	6	43	87-63	ślad osadnictwa	epoka kamienia
18	Bilcza	7	44	87-63	ślady osadnictwa	prahistoria, nowożytność
19	Bilcza	8	45	87-63	stanowisko produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich?
20	Bilcza	9	46	87-63	ślady osadnictwa	epoka kamienia, późna faza wczesnej epoki żelaza (kultura łużycka)

21	Bilcza	10	47	87-63	śląd osadnictwa	epoka kamienia
22	Kuby Młyny	1	48	87-63	śląd osadnictwa	epoka kamienia
23	Dębska Wola	5	1	88-62	punkty osadnicze	wczesne średniowiecze (VIII - X wiek), późne średniowiecze
24	Dębska Wola	6	2	88-62	punkt osadniczy	późne średniowiecze
25	Dębska Wola	7	3	88-62	punkt osadniczy	pradzieje
26	Dębska Wola	8	4	88-62	punkt osadniczy	wczesne średniowiecze
27	Dębska Wola	9	5	88-62	punkt osadniczy	późna faza wczesnej epoki żelaza (kultura łużycka)
28	Morawica	5	7	88-62	punkt osadniczy	późna faza kultury łużyckiej
29	Morawica	6	8	88-62	punkt osadniczy	późna faza kultury łużyckiej
30	Brzeziny	7	9	88-62	punkt osadniczy	późne średniowiecze
31	Brzeziny	8	10	88-62	punkt osadniczy	pradzieje
32	Brzeziny	9	11	88-62	punkt osadniczy	pradzieje
33	Brzeziny	2	12	88-62	znalezisko luźne	pradzieje
34	Brzeziny	3	13	88-62	cmentarzysko płaskie ciałopalne	starszy okres przedrzymski
35	Brzeziny	4	14	88-62	znalezisko luźne	okres wpływów rzymskich
36	Zbrza	2	15	88-62	punkty osadnicze	pradzieje, wczesne średniowiecze (X-XI wiek), późne średniowiecze (XV wiek)
37	Zbrza	3	16	88-62	punkt osadniczy	pradzieje
38	Zbrza	4	17	88-62	punkt osadniczy	epoka kamienia
39	Nida	19	18	88-62	osada, ślad produkcji dymarskiej, osada, punkt osadniczy	późna faza wczesnej epoki żelaza (kultura łużycka), okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze (XII-XIII wiek), późne średniowiecze
40	Nida	20	19	88-62	punkt osadniczy	paleolit schyłkowy (kultura świderska)
41	Nida	25	20	88-62	miejsce produkcji - ślad produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
42	Nida	27	21	88-62	punkt osadniczy	pradzieje
43	Nida	7	22	88-62	punkt osadniczy	wczesna epoka żelaza (kultura łużycka)
44	Nida	8	23	88-62	punkt osadniczy	pradzieje (neolit?)

45	Nida	9	24	88-62	miejsce produkcji - ślad produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
46	Nida	10	25	88-62	punkty osadnicze	epoka kamienia, wczesne średniowiecze (IX - XI wiek)
47	Nida	11	26	88-62	punkt osadniczy	pradzieje
48	Zbrza	5	27	88-62	punkt osadniczy	wczesna epoka żelaza (kultura łużycka)
49	Zbrza	6	28	88-62	miejsce produkcji - ślad produkcji dymarskiej ?	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) ?
50	Zbrza	7	29	88-62	punkty osadnicze	pradzieje, wczesne średniowiecze (IX-XI wiek)
51	Zbrza	8	30	88-62	punkt osadniczy	pradzieje
52	Zbrza	9	31	88-62	punkt osadniczy, miejsce produkcji (kowalskiej?)	pradzieje, okres wpływów rzymskich
53	Zbrza	10	32	88-62	osada, punkt osadniczy	V okres epoki brązu - wczesna epoka żelaza (kultura łużycka), wczesne średniowiecze (VII-IX wiek)
54	Nida	12	33	88-62	ślad produkcji dymarskiej, osada, punkt osadniczy	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska), pradzieje (okres wpływów rzymskich?), późne średniowiecze
55	Nida	13	34	88-62	punkt osadniczy	pradzieje
56	Nida	14	35	88-62	punkt osadniczy, osady	epoka kamienia, pradzieje (wczesna epoka żelaza?), późne średniowiecze
57	Zbrza	11	36	88-62	ślad produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
58	Nida	15	37	88-62	osady	wczesna epoka żelaza?(kultura łużycka), średniowiecze (XII-XV wiek)
59	Zbrza	12	38	88-62	punkt osadniczy	późne średniowiecze
60	Nida	16	39	88-62	punkt osadniczy	pradzieje wczesna epoka żelaza? (kultura łużycka?)

61	Nida	17	40	88-62	punkty osadnicze, ślad produkcji dymarskiej, osady	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska), pradzieje (wczesna epoka brązu?), wczesna epoka żelaza?, pradzieje (średniowiecze?), późne średniowiecze, późne średniowiecze (XIII-XV wiek), nowożytność
62	Nida	18	41	88-62	osada	V okres epoki brązu - wczesna epoka żelaza (kultura łużycka)
63	Zbrza	13	43	88-62	stanowiska produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
64	Ostrów	4	44	88-62	ślad produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
65	Zbrza	14	45	88-62	grodzisko?	wczesne średniowiecze (XI-XII wiek)
66	Zbrza	15	46	88-62	punkt osadniczy	wczesne średniowiecze (XII-XIII wiek)
67	Zbrza	16	47	88-62	miejsce produkcji - ślad produkcji dymarskiej, punkt osadniczy	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska), pradzieje
68	Nida	21	48	88-62	punkt osadniczy, ślad produkcji dymarskiej, osady	epoka kamienia, miejsce produkcji - ślad produkcji dymarskiej, pradzieje, wczesne średniowiecze (XII - XIII wiek), późne średniowiecze
69	Nida	22	49	88-62	punkt osadniczy, osada	późne średniowiecze, okres nowożytny (XVI-XVII/XVIII wiek)
70	Nida	23	50	88-62	punkty osadnicze	pradzieje, późne średniowiecze
71	Nida	24	53	88-62	punkt osadniczy	wczesna epoka żelaza (kultura łużycka)

72	Nida	4	54	88-62	osady, punkty osadnicze, ślad produkcji dymarskiej, stanowisko produkcji dymarskiej,	pradzieje (neolit?), wczesna epoka żelaza (kultura łużycka?), późna faza kultury łużyckiej, wczesny okres rzymski, młodszy okres rzymski, okres wpływów rzymskich (kultura przeworska), pradzieje, późne średniowiecze (XIII-XV wiek), nowożytność, XVII-XVIII wiek,
73	Nida	26	55	88-62	punkt osadniczy	pradzieje
74	Nida	1	57	88-62	osady, punkty osadnicze, cmentarzyska, ślad produkcji dymarskiej,	neolit (kultura pucharów lejkowatych?), II okres epoki brązu (kultura trzciniecka), V okres epoki brązu - wczesna epoka żelaza (kultura łużycka), straszyski okres przedrzymski (kultura pomorska), młodszy okres przedrzymski (kultura przeworska), wczesne średniowiecze
75	Nida	8	59	88-62	osada, punkt osadniczy	późna faza wczesnej epoki żelaza (kultura łużycka), późne średniowiecze
76	Nida	29	60	88-62	punkt osadniczy	pradzieje
77	Nida	30	61	88-62	punkt osadniczy	mezolit
78	Nida	31	62	88-62	punkt osadniczy, osady, ślad produkcji dymarskiej	epoka kamienia (paleolit schyłkowy?), późna faza wczesnej epoki żelaza (kultura łużycka), okres wpływów rzymskich (kultura przeworska), nowożytność XVI-XVIII wiek)
79	Nida	32	64	88-62	osady, miejsce produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska), pradzieje
80	Nida	33	65	88-62	punkt osadniczy	pradzieje
81	Nida	34	66	88-62	punkty osadnicze	okres wpływów rzymskich - wczesny okres rzymski (kultura przeworska), pradzieje
82	Nida	5	67	88-62	grodzisko (gródek stożkowaty?)	późne średniowiecze
83	Nida	6	68	88-62	miejsce produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)

84	Nida	35	69	88-62	punkt osadniczy, osada	epoka kamienia (neolit?), późna faza wczesnej epoki żelaza (kultura łużycka)
85	Nida	36	70	88-62	osada	późna faza wczesnej epoki żelaza (kultura łużycka)
86	Nida	37	71	88-62	punkt osadniczy	pradzieje
87	Nida	38	72	88-62	punkt osadniczy	wczesna epoka żelaza (kultura łużycka)
88	Nida	39	73	88-62	miejsce produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
89	Nida	2	74	88-62	osada?	neolit (kultura pucharów lejkowatych?)
90	Nida	3	75	88-62	osada?	pradzieje (w tym epoka kamienia)
91	Kawczyn	1	101	88-62	punkt osadniczy	pradzieje (kultura łużycka?)
92	Zbrza	1	102	88-62	znalezisko luźne (miejsce produkcji?)	późne średniowiecze - nowożytność
93	Bieleckie Młyny	1	1	88-63	śląd osadniczy	kultura łużycka
94	Bieleckie Młyny	2	2	88-63	grodzisko	wczesne średniowiecze
95	Bieleckie Młyny	3	3	88-63	śląd osadniczy, osada/cmentarzysko?	epoka kamienia, kultura łużycka
96	Łabędziów	1	4	88-63	osady, cmentarzysko, śląd produkcji dymarskiej	kultura łużycka, MOP - OWR?, nowożytność
97	Morawica	1	5	88-63	osada, cmentarzysko	epoka kamienia, prahistoria
98	Morawica	2	6	88-63	cmentarzysko	prahistoria
99	Morawica	3	7	88-63	cmentarzysko	prahistoria
100	Wola Morawicka	1	8	88-63	śląd osadniczy, cmentarzysko?	prahistoria, OWR?
101	Wola Morawicka	2	9	88-63	śląd osadniczy	neolit
102	Młynek	1	10	88-63	śląd osadniczy	epoka kamienia
103	Brudzów	1	11	88-63	śląd osadniczy	epoka brązu- starsza epoka żelaza (kultura łużycka)
104	Brudzów	2	12	88-63	śląd osadniczy	epoka kamienia
105	Radomice	1	13	88-63	osada	wczesne średniowiecze (XII wiek)

106	Łabędziów	3	15	88-63	stanowisko produkcji dymarskiej, osada	MOP - OWR? (kultura przeworska),
107	Bieleckie Młyny	4	17	88-63	osada	nowożytność
108	Drochów Górny	1	1	89-62	śląd osadniczy	późne średniowiecze
109	Drochów Górny	2	2	89-62	osady, cmentarzysko	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska), prahistoria
110	Obice	2	3	89-62	śląd osadniczy	prahistoria (wczesna epoka żelaza?)
111	Obice	1	4	89-62	śląd osadniczy	eneolit (kultura ceramiki sznurowej)
112	Dębska Wola	1	5	89-62	śląd osadniczy, osada	eneolit (kultura pucharów lejkowatych), prahistoria
113	Obice	3	6	89-62	osady, ślady osadnictwa	prahistoria, wczesne średniowiecze (VIII-X wiek), późne średniowiecze (XIII-XV wiek), nowożytność
114	Obice	4	7	89-62	osady	prahistoria, średniowiecze (XII-XIV wiek)
115	Obice	5	8	89-62	ślady osadnictwa	młodszy okres przedrzymski i okres wpływów rzymskich (kultura przeworska), wczesne średniowiecze (XII-XIII wiek)
116	Chałupki - Obice (obręb Obice)	1	9	89-62	stanowisko produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska),
117	Drochów Dolny	1	12	89-62	śląd osadniczy	neolit
118	Chmielowice	1	23	89-62	ślady osadnictwa	wczesne średniowiecze (XII-XIII wiek), późne średniowiecze, nowożytność
119	Chmielowice	2	25	89-62	obozowisko pracownia, śląd osadniczy	mezolit, wczesna epoka brązu
120	Chmielowice	3	26	89-62	stanowisko produkcji dymarskiej, śląd osadniczy, osada	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska), prahistoria, wczesne średniowiecze (VIII-X wiek)

121	Chmielowice	4	27	89-62	ślady osadnictwa, ślad produkcji dymarskiej, osady	epoka kamienia, okres wpływów rzymskich (kultura przeworska), prahistoria, wczesne średniowiecze (VIII-X wiek i X-XIII wiek), późne średniowiecze
122	Chmielowice	5	28	89-62	ślady osadnictwa	epoka kamienia, wczesne średniowiecze (XII-XIII wiek)
123	Chmielowice	6	29	89-62	osada, ślad osadniczy	późne średniowiecze (XII-XIV wiek), nowożytność
124	Dębska Wola	2	30	89-62	ślad osadniczy, osada, ślad produkcji dymarskiej	epoka kamienia, wczesna epoka żelaza (kultura łużycka), okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
125	Lisów	1	4	89-63	ślad osadniczy	późne średniowiecze
126	Lisów	2	5	89-63	osada, ślad osadniczy	prahistoria (okres wpływów rzymskich (kultura przeworska), późne średniowiecze
127	Zaborze	2	6	89-63	ślad osadniczy	epoka kamienia
128	Zaborze	3	7	89-63	ślad osadniczy	prahistoria
129	Zaborze	4	8	89-63	ślad osadniczy	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska),
130	Zaborze	5	9	89-63	osada, ślad osadniczy	neolit, okres wpływów rzymskich (kultura przeworska),
131	Zaborze	6	10	89-63	ślad osadniczy	epoka kamienia
132	Zaborze	7	11	89-63	ślad osadniczy	prahistoria
133	Zaborze	8	12	89-63	ślad osadniczy	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska),
134	Zaborze	9	13	89-63	ślad osadniczy	neolit (kultura pucharów lejkowatych)
135	Zaborze	10	14	89-63	ślad osadniczy	późne średniowiecze
136	Zaborze	11	15	89-63	ślady osadnictwa	prahistoria, późne średniowiecze, nowożytność
137	Zaborze	12	16	89-63	ślad osadniczy	prahistoria
138	Zaborze	13	17	89-63	ślad osadniczy	średniowiecze

139	Zaborze	14	18	89-63	ślady osadnictwa	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska), późne średniowiecze
140	Zaborze	15	19	89-63	śląd osadniczy	prahistoria
141	Zaborze	16	20	89-63	śląd osadniczy	wczesne średniowiecze (XII-XIII wiek)
142	Zaborze	17	21	89-63	śląd osadniczy	nowożytność
143	Zaborze	18	22	89-63	ślady osadnictwa	wczesna epoka żelaza (kultura łużycka), wczesne średniowiecze
144	Zaborze	19	23	89-63	śląd produkcji dymarskiej, śląd osadniczy	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska), prahistoria
145	Zaborze	1	41	89-63	osady, śląd osadniczy	eneolit (kultura pucharów lejkowatych), wczesne średniowiecze, prahistoria
146	Zaborze	20	42	89-63	ślady osadnictwa	środkowy odcinek epoki brązu (kultura łużycka), okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)
147	Zaborze	21	43	89-63	ślady osadnictwa	eneolit (kultura pucharów lejkowatych), średniowiecze, prahistoria
148	Zaborze	22	44	89-63	śląd osadniczy	prahistoria
149	Zaborze	23	45	89-63	śląd osadniczy, osady	epoka kamienia, okres wpływów rzymskich (kultura przeworska), późne średniowiecze
150	Zaborze	24	46	89-63	śląd osadniczy	wczesne średniowiecze (IX-XI wiek)
151	Brudzów	1	47	89-63	ślady osadnictwa	prahistoria, późne średniowiecze
152	Brudzów	2	48	89-63	ślady osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze
153	Brudzów	3	49	89-63	śląd osadniczy	nowożytność
154	Brudzów	1	50	89-63	śląd osadniczy	epoka kamienia
155	Brudzów	2	51	89-63	ślady osadnictwa, osada	neolit/eneolit, okres wpływów rzymskich (kultura przeworska), późne średniowiecze
156	Brudzów	4	52	89-63	śląd osadniczy	późne średniowiecze
157	Brudzów	5	53	89-63	śląd osadniczy	epoka kamienia - wczesna epoka brązu?
158	Brudzów	6	54	89-63	osada	późne średniowiecze

159	Brudzów	7	55	89-63	ślad osadniczy	eneolit (kultura pucharów lejkowatych)
160	Brudzów	8	56	89-63	ślady osadnictwa	epoka kamienia, prahistoria
161	Brudzów	9	57	89-63	ślad osadniczy	późne średniowiecze
162	Brudzów	10	58	89-63	ślady osadnictwa	wczesne średniowiecze (IX-XI wiek), późne średniowiecze
163	Brudzów	11	59	89-63	ślad osadniczy	prahistoria
164	Chałupki	4	60	89-63	ślad osadniczy	późne średniowiecze
165	Chałupki	5	61	89-63	ślad osadniczy, osada (pracownia garncarska)	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska), nowożytność (XVII-XIX wiek)
166	Obice	1	62	89-63	ślady osadnictwa	epoka kamienia, późne średniowiecze
167	Obice	2	63	89-63	ślad osadniczy, osada	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska), prahistoria

Załącznik 3 - Zespół krzyży wykonanych z elementów uzbrojenia związanych z bitwą pancerną w styczniu 1945 roku

lp.	Miejscowość	Obiekt
1	Brzeziny - cmentarz parafialny	krzyż nagrobny o ramionach zakończonych skorupami po granatach radzieckich
2	Brzeziny - cmentarz parafialny	krzyż nagrobny o ramionach z drążków skrętnych pojazdów wojskowych
3	Dębska Wola	krzyż przydrożny z użyciem elementów po niemieckim dziale przeciwlotniczym Flak 36 8,8 cm, działka przeciwlotniczego Flak 43 kaliber 3,7 cm, granatnika przeciwpancernego Pancerfaust Klein oraz łuski po nabojach armaty Flak 36 kaliber 8,8 cm
4	Dębska Wola	krzyż przydrożny z elementów niemieckiego działa samobieżnego
5	Dębska Wola	krzyż przydrożny z elementów niemieckiego działa samobieżnego
6	Lisów	krzyż przydrożny z lufy i jarzmu radzieckiego czołgu T-34
7	Lisów	krzyż przydrożny z lufy radzieckiego czołgu T-34 ze skorupą pocisku przeciwpancernego i ramionach zakończonych skorupami po pociskach moździerzowych
8	Lisów	krzyż przydrożny z elementów lufy oraz jarzma radzieckiego czołgu T-34
9	Łabędziów	krzyż przydrożny z lufy niemieckiej armaty przeciwpancernej PaK 40 kaliber 7,5 cm
10	Łabędziów	krzyż przydrożny o podstawie z koła napędowego niemieckiego czołgu PzKpfw V Panther
11	Nida	krzyż przydrożny z lufy niemieckiego działa samobieżnego Jagdpanzer IV L/70
12	Obice	krzyż przydrożny z elementów czołgu niemieckiego PzKpfw VI Ausf. B Tiger II tzw. Tygrys Królewski
13	Radomice	krzyż przydrożny z elementów niemieckiej haubicy LeFh 18 kaliber 10,5 cm
14	Wola Morawicka	krzyż przydrożny z użyciem podstawy niemieckiej armaty Flak kaliber 8,8 cm
15	Zaborze	krzyż przydrożny z elementów uzbrojenia
16	Zbrza	krzyż przydrożny z lufy niemieckiego niszczyciela czołgów Jagdpanzer IV L/48
17	Zbrza	słupki narożne ogrodzenia kapliczki z 1910 roku wykonane z drążków skrętnych niemieckiego czołgu